

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม (Literature Review)

สารอนุมูลอิสระ หมายถึง อะตอม หรือโมเลกุลมีอิเล็กตรอนเดี่ยวอยู่ในออร์บิทัลนอกสุดหรือภาวะไม่เสถียร สารอนุมูลอิสระมีคุณสมบัติที่ไวต่อการเกิดปฏิกิริยาทำให้อนุมูลไม่คงตัวอยู่ในสภาวะอิสระได้ ดังนั้นทำให้มีความว่องไวมากในการทำปฏิกิริยาเคมีกับสารชีวโมเลกุลที่สำคัญ เช่น ดีเอ็นเอ โปรตีน ไขมัน เป็นต้น

ปฏิกิริยาเคมีของอนุมูลอิสระกับสารชีวโมเลกุลเป็นสาเหตุสำคัญทำให้เกิดการทำลายสาร ชีวโมเลกุลดังกล่าว ก่อให้เกิดความเสียหายหรือเสื่อมสภาพต่อโมเลกุลระดับเซลล์ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของการเกิดโรค โดยเฉพาะโรคหัวใจ โรคความจำเสื่อม และมะเร็ง

อนุมูลอิสระและสารที่เกี่ยวข้องในทางชีววิทยาสามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่⁽⁹⁾ คือ

1. กลุ่มที่มีออกซิเจนเป็นองค์ประกอบสำคัญ (Reactive Oxygen Species, ROS)

1.1 radicals

- Superoxide หรือ Superoxide anion, $O_2^{\bullet -}$
- Hydroxyl, $OH^{\bullet}$
- Hydroperoxyl, $HO_2^{\bullet}$
- Peroxyl, $RO_2^{\bullet}$
- Alkoxy, $RO^{\bullet}$
- Carbonate, $CO_3^{\bullet -}$
- Carbon dioxide, $CO_2^{\bullet -}$

1.2 non-radicals

- H_2O_2
- Ozone, O_3
- Hypobromous acid, HOBr
- Hypochlorous acid, HOCl
- Singlet oxygen, 1O_2
- Organic peroxides, ROOH
- Peroxynitrite, ONOO⁻

- Peroxynitrous acid, ONOOH

2. กลุ่มที่มีไนโตรเจนเป็นองค์ประกอบสำคัญ (Reactive Nitrogen Species, RNS)

2.1 radicals

- Nitric oxide, NO[•]
- Nitrogen dioxide, NO₂[•] หรือ NO₂^{•-}

2.2 non-radicals

- Nitrous acid, HNO₂
- Nitrosyl cation, NO⁺
- Nitroxyl anion, NO⁻
- Dinitrogen tetroxide, N₂O₄
- Dinitrogen trioxide, N₂O₃
- Peroxynitrite, ONOO⁻
- Peroxynitrous acid, ONOOH
- Nitronium (nitryl) cation, NO₂⁺
- Alkyl peroxynitrites, ROONO

3. กลุ่มที่มีคลอรีนเป็นองค์ประกอบสำคัญ (Reactive Chlorine Species, RCS)

3.1 radicals

- Atomic chlorine, Cl

3.2 non-radicals

- Hypochlorous acid, HOCl
- Nitryl (nitronium) chloride, NO₂Cl
- Chloramines Chlorine gas, Cl₂

เนื่องจากอนุมูลอิสระมีอิเล็กตรอนที่ไม่ครบคู่ หรือเป็นโมเลกุลที่ไม่เสถียรจึงมีความไวสูงในการเข้าทำปฏิกิริยากับสารชีวโมเลกุลในร่างกาย ซึ่งโดยทั่วไปอนุมูลอิสระจะทำปฏิกิริยากับสารอื่นใน 2 รูปแบบ คือ การดึงเอาอะตอมไฮโดรเจนมาจากสารโมเลกุลอื่นที่อยู่ข้างเคียง หรือการเพิ่มโมเลกุลของออกซิเจนเข้าไปเพื่อให้เกิดเป็นอนุมูลเปอร์ออกซิล (Peroxyl radical) อนุมูลอิสระสามารถเกิดได้จากปฏิกิริยาทางเคมีดังนี้⁽³⁾

1. เกิดจากการรวมตัวของอิเล็กตรอนเดียวกับสารประกอบที่อยู่สภาวะเสถียร (R) ซึ่งปฏิกิริยานี้เกิดขึ้นมากที่สุดในเซลล์ โดยสาเหตุสำคัญเกิดจากสารชีวโมเลกุลได้รับสารรังสี เช่น รังสีเอกซ์ รังสีแกมมา เป็นต้น

2. เกิดจากการสลายตัวของโมเลกุลที่ถูกกระตุ้นให้อยู่ในสภาวะ excited state โดยปฏิกิริยานี้พบได้บ่อยในการเผาไหม้วัสดุอินทรีย์ ควันบุหรี่ ซีอิ๊วหมัก เป็นต้น

3. เกิดจากการดึงอะตอมของไฮโดรเจนออกจากโมเลกุลของสารที่มีไฮโดรเจนเป็นองค์ประกอบ ปฏิกิริยานี้พบมากในการเกิดปฏิกิริยาลูกโซ่ของ Lipid peroxidation ซึ่งสารไฮโดรคาร์บอนองค์ประกอบหลักของ Lipid จะถูกดึงอะตอมไฮโดรเจนออกจากโมเลกุลของกรดไขมัน ได้อนุมูลไลปิด ซึ่งจะสามารถทำปฏิกิริยากับโมเลกุลของไลปิดชนิดอื่นๆ อีกต่อไป

4. เกิดจากไฮโดรเจนเปอร์ออกไซด์ (H_2O_2) ทำปฏิกิริยากับสารอื่น ซึ่งไฮโดรเจนเปอร์ออกไซด์เกิดขึ้นได้ทั่วไปในเซลล์หลายชนิด และไฮโดรเจนเปอร์ออกไซด์จะถูกเปลี่ยนเป็นอนุมูลอิสระได้ง่ายเมื่อทำปฏิกิริยากับอิเล็กตรอนของเหล็ก

5. เกิดจากปฏิกิริยาของอนุมูลอิสระที่มีสาเหตุมาจากสารตัวอื่น เช่น Paraquat หรือ Gramoxone ที่ใช้เป็นสารฆ่าหญ้า เป็นต้น โดยสารดังกล่าวจะทำให้เกิดอนุมูลซูเปอร์ออกไซด์ อนุมูลไฮดรอกซิล และไฮโดรเจนเปอร์ออกไซด์ในเซลล์ และสามารถเกิดปฏิกิริยาต่อกันเป็นลูกโซ่ได้

ปฏิกิริยาการเกิดอนุมูลอิสระจัดเป็นปฏิกิริยาลูกโซ่ (Free radical chain reaction) ซึ่งมีกลไกในการเกิดปฏิกิริยา 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนแรกเรียกว่าอินิทิเอชัน (Initiation step) เป็นขั้นตอนที่ทำให้เกิดอนุมูลอิสระ ขั้นตอนที่สองเรียกว่าพรอพาเกชัน (Propagation step) เป็นขั้นตอนที่อนุมูลอิสระถูกเปลี่ยนไปเป็นอนุมูลตัวอื่น และขั้นตอนสุดท้ายเรียกว่าเทอร์มิเนชัน (Termination step) เป็นขั้นตอนที่มีการรวมกันของอนุมูลอิสระ 2 อนุมูล ได้เป็นสารที่มีความเสถียร

1. ขั้นตอนอินิทิเอชัน (Initiation step)

ขั้นตอนอินิทิเอชันเป็นปฏิกิริยาการเกิดอนุมูลอิสระในเซลล์ มักเกิดขึ้นจากปฏิกิริยาการสลายพันธะด้วยน้ำ (Hydrolysis), แสง (Photolysis), รังสี (Radiolysis) หรือปฏิกิริยารีดอกซ์ (Redox reaction) นอกจากนี้เอนไซม์อื่นๆ อีกหลายชนิดสามารถทำให้เกิดอนุมูลอิสระขึ้นในเซลล์ รวมถึงโมเลกุลที่มีความไวสูงในการทำปฏิกิริยา เช่น Nitric oxide (NO) และ Singlet oxygen (1O_2) อนุมูลดังกล่าวสามารถทำให้เกิดขั้นตอนอินิทิเอชันของปฏิกิริยาการเกิดอนุมูลอิสระ

2. ขั้นตอนพรอพาเกชัน (Propagation step)

อนุมูลอิสระที่เกิดขึ้นในขั้นตอนอินิทิเอชัน จะดำเนินปฏิกิริยาต่อไปในขั้นตอนของพรอพาเกชัน ซึ่งเกิดปฏิกิริยาขึ้นได้ 2 ทาง คือโดยการดึงอะตอมไฮโดรเจนจากโมเลกุลข้างเคียง หรือโดยการทำปฏิกิริยากับโมเลกุลออกซิเจนที่อยู่ในสถานะ ground state ให้อนุมูลอิสระตัวใหม่ขึ้นมา

3. ขั้นตอนเทอร์มิเนชัน (Termination step)

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่อนุมูลอิสระที่เกิดขึ้น 2 อนุมูลมารวมกัน ได้เป็นสารที่มีความเสถียร จึงเป็นการหยุดปฏิกิริยาลูกโซ่ของการเกิดอนุมูลอิสระ

อนุมูลอิสระมีความไวในการทำปฏิกิริยากับสารชีวโมเลกุลที่สำคัญ เช่น ดีเอ็นเอ โปรตีน ไขมัน ในร่างกาย และทำให้เกิดความเสียหายแก่สารชีวโมเลกุลดังกล่าว เช่น Hydroxyl radical ($\text{OH}^\bullet$) จะไปทำลายโปรตีนที่อยู่ภายในเซลล์และภายนอกเซลล์ที่ตำแหน่ง Histidine, Proline, Tryptophan, Cysteine, Tyrosine ส่งผลทำให้โปรตีนเหล่านี้เกิดการ Fragment, Cross link และ Aggregate⁽¹⁾⁽²⁾⁽⁵⁾ นอกจากนี้อนุมูลอิสระยังสามารถเข้าจับกับ DNA ก่อเกิดการ Rearrangement ของ Codon และ Translocation ของ Specific gene segment ทำให้ DNA เกิดการ Mutation และมีการแบ่งเซลล์ ผิดปกติไป⁽⁴⁾⁽⁶⁾ เป็นต้น

หลักฐานงานวิจัยที่ผ่านมาแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างอนุมูลอิสระกับการเกิดมะเร็ง พบว่าอนุมูลอิสระเกี่ยวข้องกับกระบวนการต่างๆ ของเซลล์ เช่น Signal transduction, Cell proliferation, Cell death, Intra-cellular communication เป็นต้น อนุมูลอิสระก่อให้เกิดความเสียหายต่อ DNA และ Nucleoproteins ด้วยกลไกต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นผลทางตรงจากการเข้าทำปฏิกิริยาโดยตรงของอนุมูลอิสระ หรือทางอ้อมที่อนุมูลอิสระกระตุ้นการทำงานของเอนไซม์บางตัว เช่น Ca^{2+} -dependent endonuclease และทำให้เกิดปรากฏการณ์ต่างๆ เช่น

- Base lesions
- Sugar lesions
- Single-stranded breaks
- Abasic sites
- DNA-protein cross-links

พบว่าทั้ง $\text{OH}^\bullet$ และ H^+ สามารถทำปฏิกิริยากับ Heterocyclic bases ใน DNA กล่าวคือ $\text{OH}^\bullet$ จะถูกเติมเข้าที่ C5-C6 double bond ของ Pyrimidines ทำให้เกิด 5-hydroxyl-6-yl และ 6-hydroxy-5-yl radicals ตำแหน่ง C5 ของ Pyrimidine ซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีความหนาแน่นของอิเล็กตรอนสูงสุด กอปรกับ $\text{OH}^\bullet$ มีคุณสมบัติเป็น Electrophile จึงมีโอกาที่ $\text{OH}^\bullet$ จะเข้าทำลายที่ตำแหน่ง C5 นี้ได้มากที่สุด⁽⁸⁾

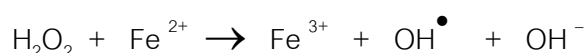
สำหรับ Purine bases นั้น $\text{OH}^\bullet$ เข้ารวมตัวกับ Purine bases ที่ตำแหน่ง C4, C5 และ C8 ทำให้เกิด Adduct radicals ที่ตำแหน่งดังกล่าว มีรายงานว่า 5-OH และ 8-OH Adduct radicals ของ Adenine สามารถเข้าทำปฏิกิริยากับออกซิเจนและนำไปสู่การสร้าง Peroxy radicals และ $\text{O}_2^{\bullet-}$ แสดงดังสมการ⁽⁸⁾

อนุมูลอิสระสามารถเกิดปฏิกิริยาที่ตำแหน่งของน้ำตาลได้ โดย $\text{OH}^\bullet$ เข้าทำปฏิกิริยากับ Sugar moieties ของ DNA ปฏิกิริยาดังกล่าวเกิดขึ้นอาศัยการดึง H^+ จาก Carbon ทั้ง 5 ตัวของโมเลกุลน้ำตาล ทำให้เกิด Sugar radicals ซึ่งก่อเกิดปฏิกิริยาต่อโดยกระบวนการของ Disproportionation, Rearrangement และ C-C bond fragmentation เป็นสาเหตุการเกิด DNA strand break ได้⁽¹⁾⁽²⁾

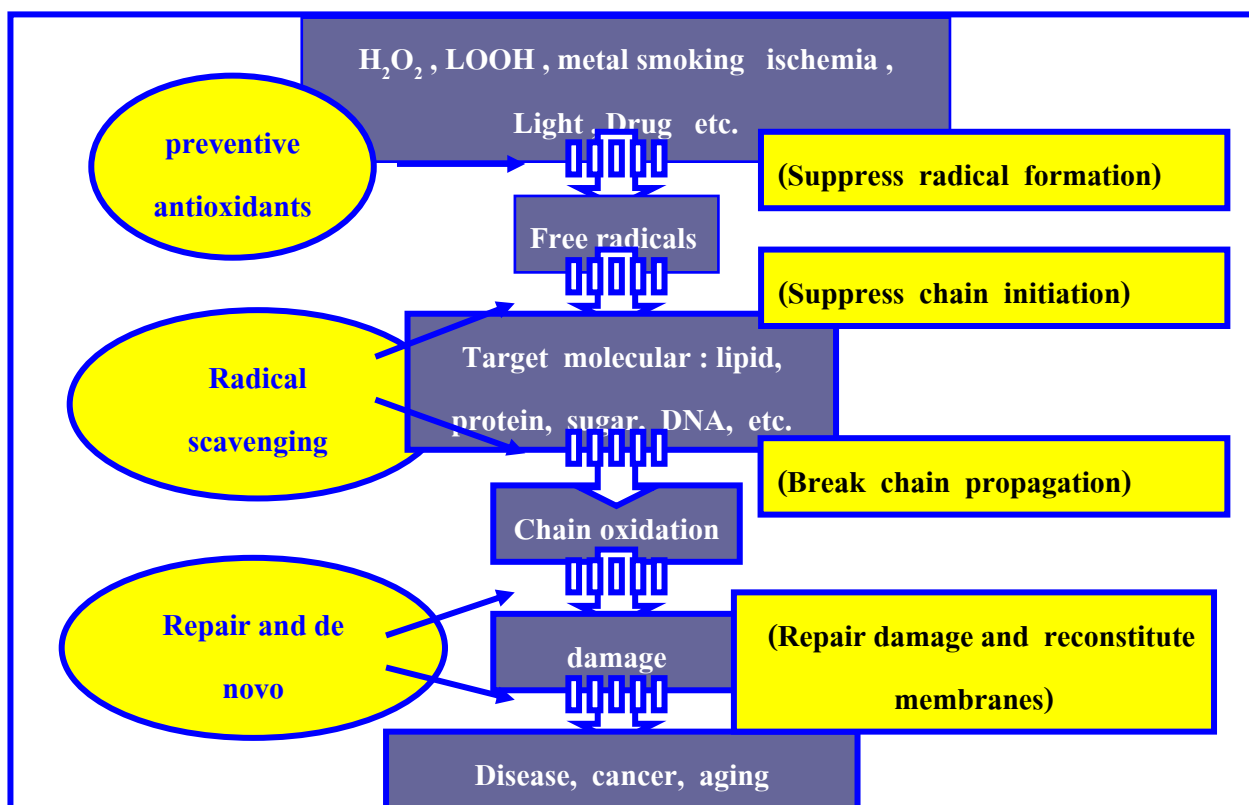
อนุมูลอิสระมีบทบาทสำคัญในกระบวนการเกิดโรค ทั้งเป็นต้นเหตุของการเกิดโรค และเป็นปัจจัยที่ทำให้โรคมีการพัฒนาการอย่างรวดเร็วและมีความรุนแรงยิ่งขึ้น โดยเฉพาะโรคที่เกี่ยวข้องกับความเสื่อมและความบกพร่องของเซลล์ประสาท ระบบสื่อประสาทในสมอง และภาวะขาดเลือดของอวัยวะที่สำคัญ เช่น หัวใจ และสมอง⁽⁸⁾⁽⁹⁾ นอกจากนี้อนุมูลอิสระยังเกี่ยวข้องกับกระบวนการอักเสบ สารอนุมูลอิสระมีความไวสูงไม่คงตัวเนื่องจากมีสภาวะอิเล็กตรอนเดี่ยวจึงพยายามหาอิเล็กตรอนมาจับคู่เพื่อให้เกิดภาวะเสถียร พบว่าสารชีวโมเลกุลในร่างกาย เช่น ดีเอ็นเอ โปรตีน และไขมัน⁽⁸⁾ มีความไวต่อการเกิดปฏิกิริยากับอนุมูลอิสระ สารชีวโมเลกุล เช่น ไขมันที่เป็นองค์ประกอบของเมมเบรน โปรตีนที่เป็นองค์ประกอบของเอนไซม์ รีเซพเตอร์ และสารสื่อประสาท รวมถึงดีเอ็นเอ มีอิเล็กตรอน หรืออะตอมไฮโดรเจนที่หลุดออกได้ง่าย ทำให้อนุมูลอิสระเข้าไปทำปฏิกิริยาโดยเข้าจับคู่กับอิเล็กตรอนของชีวโมเลกุล หรือดึงอิเล็กตรอน หรืออะตอมไฮโดรเจนออกจากชีวโมเลกุลนั้นๆ อุบัติการณ์เหล่านี้ทำให้คุณสมบัติ และการทำงานของชีวโมเลกุลเปลี่ยนไป เกิดความบกพร่องหรือถูกทำลายอันเป็นต้นเหตุของการเกิดโรค⁽²⁾⁽⁵⁾⁽¹¹⁾

เซลล์สามารถสร้างหรือปลดปล่อย oxygen radicals ได้จากปฏิกิริยา mitochondrial transport chain, microsomal electron transport chain นอกจากนี้กระบวนการ phagocyte ที่ทำลายสิ่งแปลกปลอมในร่างกายสามารถเกิด respiratory burst ปล่อยออกซิเจน radical และ hydrogen peroxide ออกสู่ของเหลวบริเวณนั้น สารทั้งสองแม้จะมีประโยชน์ในการส่งสัญญาณเพื่อก่อให้เกิดกระบวนการตอบสนองต่อสิ่งแปลกปลอมในรูปการอักเสบ แต่ก็อาจทำให้เกิดพยาธิสภาพของเนื้อเยื่อได้ ผลจากกระบวนการ Phagocyte activation จะมี Superoxide radical และ Hydrogen peroxide เพิ่มขึ้น โดยสารดังกล่าวสามารถทำลายเนื้อเยื่อและเซลล์ได้ นอกจากนี้หากมี เหล็กในระบบปฏิกิริยาดังกล่าวก็อาจรุนแรงมากขึ้น เนื่องด้วย Superoxide radical และ Hydrogen peroxide จะถูกเปลี่ยนแปลงต่อไปเป็น Hydroxyl radical ซึ่งมีฤทธิ์ทำลายเร็วกว่า ดังปฏิกิริยา

นอกจากนี้ยังมีรายงานว่าเหล็กยังช่วยเร่งการสลายของ Lipid peroxide ให้เป็นสารประเภท Aldehyde ซึ่งเป็นสารที่มีพิษต่อเซลล์ สำหรับ Hydroxyl radical ที่เกิดจาก Hydrogen peroxide นั้น อาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของ DNA จนเป็นผลให้ DNA ที่สร้างใหม่มีคุณสมบัติแตกต่างจากเซลล์ปกติ ผลดังกล่าวอาจทำให้เกิดการ Rearrangement ของ Codon และ Translocation ของ Specific gene segment รวมถึง Oncogene ด้วย นำไปสู่การสร้างเซลล์ผิดปกติในระยะเริ่มต้นและมีโอกาสที่เซลล์ผิดปกติเหล่านี้จะเจริญเป็นเซลล์มะเร็ง

ในภาวะปกติร่างกายจะมีระบบป้องกันอนุมูลอิสระที่เรียกว่า Antioxidant defense system ซึ่งได้แก่สารในกลุ่มเอนไซม์ โปรตีน และสารอาหารต่างๆ เช่น วิตามินซี และวิตามินอี โดยสารต้านอนุมูลอิสระในระบบดังกล่าวจะทำหน้าที่ยับยั้งการเกิดอนุมูลอิสระ ยับยั้งปฏิกิริยาลูกโซ่ของอนุมูลอิสระ และซ่อมแซมเซลล์ที่ได้รับความเสียหายเนื่องจากอนุมูลอิสระ กลไกดังการแสดงดังรูปที่ 2.1

รูปที่ 2.1 การทำงานของ antioxidant defense system ในร่างกาย

สารต้านอนุมูลอิสระหรือแอนติออกซิแดนท์ (Antioxidants) คือ สารที่ทำหน้าที่ต่อต้านหรือยับยั้งการเกิดปฏิกิริยาออกซิเดชันรวมถึงสารที่สามารถยับยั้ง และควบคุมอนุมูลอิสระไม่ให้ทำลายองค์ประกอบของเซลล์ สารต้านอนุมูลอิสระมีระบบการทำงานแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

1. Primary antioxidants

ทำหน้าที่ป้องกันการสร้างอนุมูลอิสระตัวใหม่ที่จะเกิดขึ้น โดยการเปลี่ยนอนุมูลอิสระให้กลายเป็นโมเลกุลที่ไม่มีอันตราย ก่อนที่อนุมูลอิสระนั้นจะไปทำลายหรือทำปฏิกิริยากับสารอื่น สารในกลุ่มนี้ได้แก่ Superoxide dismutase (SOD), Catalase, Glutathione peroxidase (GPx), Metal binding proteins เป็นต้น

2. Secondary antioxidants

ทำหน้าที่ในการจับกับอนุมูลอิสระ เพื่อป้องกันการเกิดปฏิกิริยาลูกโซ่อันเป็นปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นต่อเนื่อง ถ้ายทอดกันหรือกระทบกันเป็นลูกโซ่ สำหรับสารในกลุ่มนี้ได้แก่ Vitamin E (alpha-tocopherol), Beta-carotene, Vitamin C (ascorbic acid), Uric acid, Bilirubin, Albumin เป็นต้น

3. Tertiary antioxidants

ทำหน้าที่ในการซ่อมแซมสารชีวโมเลกุลที่ถูกทำให้เสียหายโดยอนุมูลอิสระ สารในกลุ่มนี้ เช่น DNA-repaired enzymes, Methionine sulphoxide reductase เป็นต้น

สารต้านอนุมูลอิสระช่วยป้องกันความเสียหายชีวโมเลกุลในร่างกายที่มีสาเหตุมาจากอนุมูลอิสระ สารต้านอนุมูลอิสระสามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

1. Intracellular antioxidants

สารต้านอนุมูลอิสระที่สร้างขึ้นภายในร่างกาย ได้แก่ พวกลิวซีน Catalase, Superoxide dismutase (SOD), Glutathione transferase (GST), Glutathione peroxidase (GPx), Glutathione reductase (GSR), Thiol proteins และ Histones เป็นต้น

2. Extracellular antioxidants

สารต้านอนุมูลอิสระที่มีโมเลกุลขนาดเล็กเมื่อเทียบกับ Intracellular antioxidants ได้แก่ Vitamin C (Ascorbic acid), Vitamin E (alpha-Tocopherol), Uric acid, Bilirubin และ Carotenoids เป็นต้น

สารต้านอนุมูลอิสระเป็นสารที่สามารถสังเคราะห์ขึ้นได้ เช่น Butylated hydroxyanisole (BHA), Butylated hydroxytoluene (BHT) และ Tert-butylhydroquinone (TBHQ) นอกจากนี้สารต้านอนุมูลยังสามารถได้จากแหล่งธรรมชาติ เช่น วิตามิน A, วิตามิน E, แคโรทีนอยด์ เป็นต้น โดยเฉพาะสารต้านอนุมูลอิสระจากแหล่งธรรมชาตินี้เป็นแหล่งสำคัญ เพราะร่างกายสามารถได้รับจากพืช ผัก ผลไม้ ทั่วไป โดยเฉพาะในปัจจุบันผักพื้นบ้านและสมุนไพรไทย แหล่งสารต้านอนุมูลอิสระที่สำคัญ ได้รับความนิยมนำมาใช้ในการเสริมสร้างสุขภาพ และป้องกันรวมถึงรักษาโรคที่มีสาเหตุสำคัญมาจากภาวะเครียดจากออกซิเดชัน (Oxidative stress)⁽⁷⁾⁽¹⁰⁾⁽¹³⁾

ผักพื้นบ้าน

ผักพื้นบ้าน หมายความว่าพรรณพืชผัก หรือพรรณไม้ในท้องถิ่นที่ชาวบ้านนำมาบริโภคเป็นอาหารประเภทผักตามวัฒนธรรมการบริโภคของท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งวิถีชีวิตคนไทยผูกพันกับวงจรอาหารธรรมชาติ โดยเฉพาะผักพื้นบ้านซึ่งเป็นพรรณไม้พื้นเมืองที่มีความแข็งแรงเหมาะสมกับภูมิอากาศและภูมิประเทศของเมืองไทย ปกติผักพื้นบ้านพบในแหล่งธรรมชาตินอกจากนี้ชาวบ้านยังนิยมนำมาปลูกไว้ใกล้บ้านเพื่อสะดวกในการเก็บมาบริโภค และนำไปประกอบเป็นอาหารพื้นเมืองตามกรรมวิธีเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น ผักพื้นบ้านที่นิยมนำมาบริโภคและมีการกล่าวอ้างสรรพคุณในด้านสุขภาพ มีดังนี้

(12)

กะเพรา

ชื่อสามัญ: กะเพราบ้าน, กะเพราขาว, กะเพราแดง, กะเพราดำ, กอมก้อ (ภาคเหนือ), กอมก้อขาว, กอมก้อดำ, กะเพราชน, อีตู่ไทย (ภาคอีสาน)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Ocimum sanctum* Linn.

วงศ์: Labiatae

กะเพราเป็นไม้ล้มลุก ขนาดเล็ก สูง 1-4 ฟุต ลำต้นแก่แข็ง กลิ่นหอม มีขน

- กะเพราขาว ใบและกิ่งก้านสีเขียว ดอกขาวแซมเขียว
- กะเพราแดง ใบและกิ่งก้านสีแดงเข้มถึงม่วง ส่วนยอดจะแดงเข้มมาก ดอกสีม่วงชมพู มีเมล็ดเล็กๆ สีดำ ในทางยานิยมใช้กะเพราแดงเพราะมีฤทธิ์แรงกว่ากะเพราขาว ปลูกได้ทั่วไปในเขตร้อน ขยายด้วยเมล็ด

สรรพคุณ

ใบ รสเผ็ดร้อน บำรุงไฟธาตุ ขับลม แก้ปวดท้อง แก้ลมตานซาง ขับผายลม ทำให้เรอ แก้จุกเสียด แก้คลื่นเหียนอาเจียน น้ำคั้นจากใบ รับประทานขับเหงื่อ แก้ไข้ ขับเสมหะ ทาผิวหนัง แก้กลากเกลื้อน หยอดหูแก้ปวดหู ใบสดหรือแห้งชงกับน้ำร้อนดื่มบำรุงธาตุ ขับลมในเด็กอ่อน เมื่อนำมากลั่นด้วยไอน้ำ ได้น้ำมันหอมระเหย 0.53% ในน้ำมันมี Methyl eugenol, Caryophyllene, Methyl chavicol, d-Pinene, Camphene, Sabinene, Limonene, 1,8-Cineol, r-Terpinene, Terpinolene, D-Cubebene, p-Cymene, Copanene, Linolool, iso-Caryophyllene, β -Elemene, Caryophyllene, Borneol, d-Salinene และ Eugenol ซึ่งน้ำมันหอมระเหย มีฤทธิ์ฆ่าแมลงและยุง ยับยั้งการเจริญเติบโตของเชื้อวัณโรค สารสกัดด้วยน้ำหรือแอลกอฮอล์ มีฤทธิ์คลายกล้ามเนื้อเรียบ ลดระดับน้ำตาลในเลือด รักษาแผลในกระเพาะอาหาร ที่เกิดจากแอสไพริน

รากและต้น รสเผ็ดร้อน บำรุงธาตุ แก้ไข้สันนิบาต แก้ท้องขึ้น อืด เพ้อ จุกเสียด แก้พิษตานซาง

เมล็ด ให้น้ำมัน Fixed oil สีเหลืองอมเขียว ประกอบด้วยกรดไขมัน Palmitic, Stearic, Oleic, Linoleic และ Linolenic acids เมล็ดมีเมือกเมื่อสลายตัวจะได้ Xylose และ Glucuronic acid รับประทาน บำรุงเนื้อให้ชุ่มชื้น

ทั้งต้น เป็นยาขับลม แก้ปวดท้อง ท้องเสียและคลื่นไส้อาเจียน

กระดุมเงิน

ชื่อสามัญ: หญ้ากระจอน, หญ้าตุ่มหู (จ. เลย)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Eriocaulon henryanum* Ruhle.

วงศ์: Eriocaulaceae

กระดุมเงินเป็นไม้ล้มลุกปีเดียว มีเหง้า ใบเดี่ยว ดอกออกเป็นกระจุกเหนือดิน รูปแถบ กว้างประมาณ 3 เซนติเมตร ยาว 6-8 เซนติเมตร ปลายแหลม โคนหุ้มลำต้น ขอบเรียบ แผ่นใบสีเขียว ออกเป็นมัน เส้นแขนงใบจำนวนมาก ขนานไปกับขอบใบ ช่อดอกออกเป็นกระจุกแน่น กลม สีขาว ดอกแยกเพศแต่อยู่ในช่อเดียวกัน ก้านช่อดอกออกที่ปลายสุดของลำต้นหรือเหง้า ชูสูงขึ้นมา 10-30 เซนติเมตร ยาวเรียวเป็นมัน ใบประดับรูปขอบขนานปลายมน เรียงเป็นวงซ้อนหลายชั้น ดอกเพศผู้อยู่รอบใน ดอกเพศเมียอยู่รอบนอก แต่ละดอกมีวงกลีบรวม 2 ชั้น ชั้นละ 2-3 กลีบ ชั้นนอกแยกกัน ชั้นในโคนติดกันเป็นหลอดสั้นๆ ปลายกลีบรวมมีขนฟู เกสรเพศผู้ 6 อันเล็กมาก รังไข่เล็ก อยู่เหนือวงกลีบ ก้านเกสรเพศเมีย 1 อัน ผลแห้ง แก่แล้วแตก เมล็ดเล็กมาก

สรรพคุณ

ราก รสเย็นเมาเบื่อ แก้ไข้ ขับเหงื่อ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย แก้ครั่นเนื้อครั่นตัว ดับร้อน

แค

ชื่อสามัญ: แคขาว, แคแดง (ภาคเหนือ), แคดอกแดง, แคดอกขาว

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Sesbania grandiflora* Desv.

แคเป็นไม้ยืนต้นขนาดเล็ก สูง 3-5 เมตร โตเร็วมีกิ่งก้านสาขามาก เปลือกเป็นสีน้ำตาล มีรอยขรุขระหนา เปลือกในมีสีชมพูหรือสีแดง ใบเป็นใบประกอบแบบขนนก ใบย่อยมีขนาดเล็กเรียงเป็นคู่ ใบย่อยมี 30-50 ใบ ดอก มีสีขาวคล้ายดอกถั่วเป็นช่อและออกที่ซอกใบ แต่ละช่อมี 2-4 ดอก ยาว 6-10 เซนติเมตร กลีบเลี้ยงเป็นรูปประฆังหรือถ้วย ผล เป็นฝักแบน ยาวประมาณ 8-15 เมตร ฝักเมื่อแก่จะแตกออกเป็น 2 ซีก มีเมล็ดเรียงอยู่ตรงกลางแถวเดียว เมล็ด คล้ายเมล็ดถั่วขนาด 5 มิลลิเมตร ลักษณะกลมแบนสีน้ำตาลอ่อนหนึ่งผลมีหลายเมล็ด เมล็ดแข็ง สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการเจริญเติบโต ขึ้นได้ทั่วไป แม้แต่สภาพดินที่ไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์ทนแล้งได้ดี

สรรพคุณ

ยอดอ่อน ใบอ่อน ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้

ดอกแค ออกรสหวาน ออกขมเล็กน้อย สรรพคุณแก้ไข้หัวลม

ชำเลื้อย

ชื่อสามัญ: ผักบุ้งย่า, หนามบุ้งย่า (ภาคเหนือ), ผักชะยา (จ. นครพนม), ผักค้ายา (จ. เลย), ผักกาดย่า (จ.ปราจีนบุรี)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Caesalpinia momosoides* Lamk.

วงศ์: Caesalpinaceae

ชำเลื้อยเป็นไม้เลื้อยลำต้นตั้งตรงหรือพันกับไม้อื่น สูงกว่า 1 เมตร ลำต้นมีหนามแหลมจำนวนมาก ทั้งลำต้นและก้านใบ ยอดอ่อนสีน้ำตาลแดง ใบเป็นใบประกอบแบบขนนก ออกเป็นคู่ตรงข้ามกัน ก้านใบ ยาว 25-30 เซนติเมตร ใบมี 10-30 คู่ และแตกออกไปอีก 10-20 เซนติเมตร ก้านใบสีแดง มีหนามแหลมตามกิ่งก้านทั่วไป ใบลักษณะกลมมน ขนาดกว้างประมาณ 4 มิลลิเมตร ใบสามารถหุบเข้าหากันได้เมื่อสัมผัส ดอก เป็นช่อยาว 20-40 เซนติเมตร ดอกสีเหลืองบานในช่วงฤดูหนาว ขนาดดอก ยาว 1.2-2 เซนติเมตร กว้าง 1-1.8 เซนติเมตร ผลเป็นฝัก บวมพอง มีหนามเล็กๆ ขนาดเท่าหัวแม่มือ ภายในมีเมล็ด 2 เมล็ด ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด

สรรพคุณ

ทั้งต้น บำรุงเลือด แก้วเวียน

ชำพุ่ม

ชื่อสามัญ:

ชนิดต้น: ชะพหลุ, ผักอีไร (ภาคอีสาน), พหลุสิง, พหลุนก, ผักบุ้ง (ภาคเหนือ), นมวา (ภาคใต้)

ชนิดเถา: ชะพหลุเถา, ผักอีเล็ด (ภาคอีสาน), บุ่งนก, ผักบุ้ง (ภาคเหนือ)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Piper sarmentosum* Roxb.

วงศ์: Piperaceae

ชำพุ่มเป็นพืชจำพวกผัก ต้นสูงประมาณ 1-2 ฟุต ลำต้นเป็นข้อๆ ใบเดี่ยวรูปหัวใจคล้ายพุด ดอกเรียงสลับ ผิวใบมันลื่น ขอบใบช่วงปลายหยักเล็กน้อย หลังใบและท้องใบเรียบ ดอกช่อเหมือนดอก ตีปัสแต่สั้นกว่า กลีบดอกสีขาวเล็กมาก ผลเป็นผลสด รูปทรงกลม เบียดแน่นอยู่เป็นแกน ปลูกเป็นอาหารได้ทั่วไป ตามที่ลุ่มชื้นแฉะ ขยายพันธุ์ด้วยลำต้น ทอดนอนไปงอกเป็นต้นใหม่ หรือปักชำ

สรรพคุณ

ใบ รสเผ็ดร้อน เจริญอาหาร ขับเสมหะ ทำให้เสมหะงวด ทำให้เลือดลมข่าน เป็นยาขับลม

ดอกและลูก รสเผ็ดร้อน แก้ไอ ขับเสมหะ ทำให้เสมหะแห้ง ช่วยย่อยอาหาร ขับลมในลำไส้
ราก รสเผ็ดร้อน แก้कुเสมหะ ขับเสมหะให้ตกทางทวารหนัก บำรุงธาตุ ขับลมในลำไส้ ทำให้
 เสมหะแห้ง

ต้น รสเผ็ดร้อน แก้เสมหะในทรวงอก ขับเสมหะ

ถอบแถบเครือ

ชื่อสามัญ: ขางแดง, ขางขาว, ขางน้ำครั่ง, ขี้ายเครือ, ถอบแถบ, จำเพาะ, กะลำเพาะ, ตอง
 ตีน, ลาโพ, หมากสอ

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Connarus semidecandrus* Juck.

ถอบแถบเครือเป็นไม้พุ่มเลื้อย สูง 2-4 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก เรียงสลับ ใบย่อย
 3-7 ใบ รูปรีหรือรูปใบหอก กว้าง 4-8 เซนติเมตร ยาว 8-22 เซนติเมตร โคนใบมน ปลายใบแหลม ผิวใบ
 เรียบมัน ดอก สีขาวถึงสีน้ำตาลอ่อน ออกเป็นช่อที่ปลายกิ่ง มีขนสีสนิมแดงทั่วไป ช่อดอกยาว 15-35
 เซนติเมตร กลีบรองดอกรูปรี มีขนด้านนอก กลีบดอกรูปขนานแกว้งขนาด 3-7 เซนติเมตร ผล
 ลักษณะเป็นกระเปาะ เปลือกบาง แห้งแตกได้ กว้าง 1-2 เซนติเมตร ยาว 1.5-3.5 เซนติเมตร ผิวเกลี้ยง
 เมื่อสุกสีส้ม เมล็ดสีดำมีเยื่อหุ้มสีเหลืองส้มการกระจายนิเวศวิทยา พบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
 ตามที่โล่งขึ้นบริเวณป่าดิบหรือป่าผลัดใบ ที่ระดับความสูง 800 เมตร ขึ้นไป ออกดอกและติดผลช่วง
 เดือน กุมภาพันธ์-มิถุนายน

สรรพคุณ

ใบ ต้มน้ำดื่มรักษาโรคเจ็บหน้าอก

ใบและเถา เป็นยาระบายขับพยาธิ

ต้น

ชื่อสามัญ: ต้นขน, ต้นขาว, ต้นส้ม, เต่า, ขี้ต้น, ต้นเหลือง, ผักต้น, ต้นแดง, ต้นยาง, ต้นเลื้อย, ต้น
 หิน, กุยช่องเข้า, กวยไซง, ตาว, มูไ้ะ, เน้คเคว้แย, ร้าง

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Cratoxylum Formosum* Dyer

ต้นเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง สูง 3-5 เมตร เรือนยอดเป็นพุ่มกลม กิ่งอ่อนมีขนนุ่มทั่วไปเปลือกสี
 น้ำตาลไหม้ แตกเป็นสะเก็ด เปลือกในสีน้ำตาลแกมเหลือง และมีน้ำยางสีเหลืองปนแดงซึมออก ใบ ใบ
 มนแกมรูปไข่กลับและรูปขอบขนานกว้าง 2.5 เซนติเมตร ยาว 3-13 เซนติเมตร ออกเป็นคู่ๆ ตรงข้ามกัน
 โคนสอบเรียบ ส่วนที่ค่อนข้างไปทางปลายใบโตออกปลายสุดสอบเข้าเนื้อ ใบอ่อนสีน้ำตาลแดงเรียบเป็น
 มันวาว ดอก สีชมพูถึงแดง กลิ่นหอมอ่อนๆ ออกตามซอกใบ ผล รูปทรงรี ขนาดกว้าง 1 เซนติเมตร ยาว

2 เซนติเมตร หรือย่อมกว่าเล็กน้อย มีนวลขาวติดตามผิว เมื่อแก่จัดแตกออกเป็น 3 แฉก เมล็ดสีน้ำตาล การขยายพันธุ์ใช้เมล็ด ฤดูกาลส่วนขยายพันธุ์ ฤดูฝน หากปลูกและตัดยอดจะแตกยอดใหม่ได้เรื่อยๆ สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการเจริญเติบโตคือ ชายดง ป่าโปร่ง เต็ง รัง ป่าตามเชิงเขา ทนแล้งดี

สรรพคุณ

น้ำยาง ทารอยแตกของสันเท้า

บวบก

ชื่อสามัญ: ผักแว่น, จำปาเครือ, กะบังนอก (จ. ลำปาง), มั่นชุกะบรรณิ (สันสกฤต), เตี้ยกำเช่า, สมคัก (จีน), ผักหนอก (ภาคเหนือ), Asiatic Pennywort, Tiger Herbal, Hydrocotyle.

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Centella asiatica* Urban.

วงศ์: Umbelliferae

บวบกเป็นไม้เถาเลื้อย ทอดไปตามพื้นดิน เลื้อยแผ่ไปตามพื้นดิน ขอบที่ขึ้นแฉะ แตกรากฝอยตามข้อ ไหลที่แผ่ไปจะงอกใบจากข้อ ชูขึ้น 3-5 ใบ ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปไต เส้นผ่าศูนย์กลาง 2-5 เซนติเมตร ขอบใบหยัก ก้านใบยาว ดอกช่อ ออกที่ซอกใบ ขนาดเล็ก 2-3 ดอก กลีบดอกสีม่วง ผลแห้งแตกได้

สรรพคุณ

ทั้งต้น รสหอมเย็น บำรุงหัวใจ บำรุงกำลัง แก้ไข้ใน แก้ร้อนเพลีย ขับปัสสาวะ รักษาบาดแผล แก้อ่อนในกระหายน้ำ แก้อโรคปวดศีรษะข้างเดียว แก้อโรคเรื้อน แก้กามโรค แก้ตับอักเสบ

เมล็ด รสขมเย็น แก้บิด แก้ไข้ แก้ปวดศีรษะ

ใบสด ใช้เป็นยาภายนอกรักษาแผลเปื่อย แผลไฟไหม้น้ำร้อนลวก โดยใช้ใบสด 1 กำมือ ล้างให้สะอาด ตำละเอียด คั้นเอาน้ำทาบริเวณแผลบ่อย ๆ ใช้กากพอกด้วยก็ได้ แผลจะสนิทและเกิดแผลเป็นชนิดนูน (keloid) น้อยลง สารที่ออกฤทธิ์คือ กรด madecassic, กรด asiatic และ asiaticoside ซึ่งช่วยสมานแผลและเร่งการสร้างเนื้อเยื่อ ะรับการเจริญเติบโตของเชื้อแบคทีเรีย ที่ทำให้เกิดหนองและลดการอักเสบ มีรายงานการค้นพบฤทธิ์ฆ่าเชื้อรา อันเป็นสาเหตุของโรคกลาก ปัจจุบัน มีการพัฒนายาเตรียมชนิดครีม ให้ทารักษาแผลอักเสบจากการผ่าตัด น้ำต้มใบสดดื่มลดใช้รักษาโรคปากเปื่อย ปากเหม็น เจ็บคอ ร้อนใน กระหายน้ำ ขับปัสสาวะ แก้ท้องเสีย

ผักกาดน้ำ

ชื่อสามัญ: ชีแต่เช่า, เชียแต่เช่า, หญ้าเอ็นยืด, หมอน้อย, Broadleaf plantain, Common plantain, Great plantain, Plantain

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Plantago major* Linn.

วงศ์: Plantaginaceae

ผักกาดน้ำเป็นไม้ล้มลุก สูง 30-50 เซนติเมตร ลำต้นสั้นติดผิวดิน ใบเดี่ยวออกเป็นกระจุก รูปไข่กลับ กว้าง 12-16 เซนติเมตร ยาว 20-30 เซนติเมตร ก้านใบยาวเท่ากับแผ่นใบ ดอกช่อแทงออกจากกลางต้น ดอกย่อยขนาดเล็ก สีเขียวแกมน้ำตาล ผลเป็นผลแห้ง แตกได้

สรรพคุณ

ราก แก้วร้อนใน

ใบ แก้วร้อนใน แก้วคันเนื่องจากถูกต้นตำแย แก้วพิษเนื่องจากผึ้งต่อย หรือแมลงกัดต่อย ขับปัสสาวะ แก้วน้ำ ระบายความร้อน เป็นยาพอก

ดอก แก้วร้อนใน

เมล็ด แก้วท้องเสีย แก้วบิด ขับปัสสาวะ แก้วเสมหะ แก้วลม แก้วจุกเสียด ผายลม เป็นยาระบายอ่อนๆ ขับเสมหะและโลหิต แก้ปวดบวมอักเสบ แก้วฟกบวม เคลื่อน ฝี่ ถอนพิษ

ทั้งต้น แก้วร้อนในและเจ็บคอ แก้วท้องเสีย กระทุ้งพิษ แก้วพิษร้อน ขับพิษไข้หัวให้ซ่านออกมา ขับเหงื่อ แก้วกามโรค แก้วน้ำ แก้วทางเดินปัสสาวะอักเสบ ขับปัสสาวะ บำรุงความกำหนัด แก้วเส้นเอ็นพิการ แก้วปัสสาวะแดง ปัสสาวะเป็นเลือด ปัสสาวะขุ่น ตำพอกแผลที่หายยาก แก้วขอบตาเป็นเม็ดบวม

ผักเขียด

ชื่อสามัญ: ผักข่าเขียด, นิลบก, ผักฮั่น, ผักฮั่นน้ำ (ภาคเหนือ และภาคอีสาน), ผักฮั่น (ภาคใต้)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Monochoria vaginalis* Presl.

วงศ์: Pontederiaceae

ผักเขียดเป็นไม้น้ำจำพวกผักตบ ลักษณะเหมือนผักตบไทย แต่ใบเล็กและยาวเรียว สีอ่อนและนิ่มกว่า

สรรพคุณ

ใบ รสจืดขึ้นเล็กน้อย น้ำคั้นรับประทานแก้ไอ ขับปัสสาวะ ตำพอกฝี

ผักคราดหัวแหวน

ชื่อสามัญ: ผักคราด, ผักตุ้มหู, ผักเผ็ด, ฮึงฮวยเกีย, ฮึงฮวยเกีย Para cress

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Spilanthes acmella* (Linn.) Murr.

วงศ์: Compositae

ผักคราดหัวแหวนเป็นไม้ล้มลุก ลำต้นตั้งตรง แตกกิ่งก้าน สูงได้ถึง 30 เซนติเมตร ใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปไข่หรือรูปไข่แกม ใบหอก กว้าง 1-2.5 เซนติเมตร ยาว 2-4 เซนติเมตร ปลายใบแหลม โคนสอบ แฉก ขอบใบเรียบหรือจัก ฟันเลื่อยหยาบๆ ดอกช่อกระจุกแน่น รูปไข่ออกเดี่ยวๆ หรือเป็นช่อ มีหัว

ประดับสองชั้น รูปไข่แกมใบหอก ดอกย่อยวงนอกเป็นเพศเมีย ดอกย่อยวงสมบูรณ์เพศ กลีบดอกเชื่อมติดกันเป็นหลอด ผลแห้งมีสัน 3 สัน ยาวประมาณ 3 มิลลิเมตร ปลายมีรยางค์เป็นหนาม 1-2 อัน

สรรพคุณ

ราก เป็นยาระบาย ขับปัสสาวะ แก้คัน แก้ปวดฟัน แก้ปวดศีรษะ

ใบ รักษาแผล แก้ปวดฟัน แก้ปวดศีรษะ

ดอก แก้ปวดฟัน แก้ปวดศีรษะ

ทั้งต้น แก้ท้องน้ำลายอักเสบ แก้ฝีในคอ แก้คออักเสบ แก้ไข้ แก้พิษตานซาง แก้วริดสีดวง แก้เจ็บคอ แก้ซาง

ผักเชียงดา

ชื่อสามัญ: ผักจินดา, ผักเชียงดา (ภาคเหนือ)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Gymnema inodorum* Decne.

วงศ์: Asclepiadaceae

เป็นไม้เถาเลื้อย เส้นผ่าศูนย์กลาง 0.5-5 เซนติเมตร เลื้อยพาดไปตามต้นไม้ใหญ่ ยาวประมาณ 5-10 เมตร ใบเป็นใบเดี่ยว รูปกลมรี ปลายแหลม ใบสีเขียวเข้ม หน้าใบเขียวเข้มกว่าหลังใบ ใบออกจากข้อ เรียงเป็นคู่ตรงข้ามกัน ดอกกลมเล็กๆ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 5-6 มิลลิเมตร รวมกันเป็นช่อแน่นสีขาวอมเขียวอ่อน ขยายพันธุ์ด้วยการเพาะชำโดยตัดเถาที่แก่พอสมควรและตัดจากลำต้นเลื้อยจากต้นแม่ที่มีหน่ออ่อนงอก

สรรพคุณ

ยอด รักษาหวัดและรักษาไข้ โดยนำมาตำให้ละเอียดแล้วพอกกระหม่อม และมีสรรพคุณลดน้ำตาลในเลือด

ผักไผ่น้ำ

ชื่อสามัญ: พะจีมี

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Polygonum flaccidum* Meissn.

วงศ์: Polygonaceae

ผักไผ่น้ำเป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี ชอบขึ้นริมน้ำ สูง 60-90 เซนติเมตร ลำต้นตั้งตรงหรือทอดเลื้อย ใบเดี่ยวเรียงสลับ รูปใบหอกหรือรูปวงรีแกมใบหอก กว้าง 3-5 เซนติเมตร ยาว 8-15 เซนติเมตร ผิวใบมีขน ปลายใบแหลมเรียว ดอกช่อกระจุกหรือรวมเป็นช่อคล้ายช่อแยกแขนงออกที่ซอกใบและปลายกิ่ง ยาวประมาณ 15 เซนติเมตร ดอกย่อยสีชมพู เกสรตัวผู้มี 8 อัน ผลแห้งมีเมล็ดเดี่ยว

สรรพคุณ

ใบ รักษาแผล

ทั้งต้น ขับพยาธิ

ผักแพวแดง

ชื่อสามัญ: ผักแพวแดง, ผักเผ่วแดง, ผักเผ่วสวน, อีแปะ

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Irisin herbstii* Hook.

วงศ์: Amaranthaceae

เป็นไม้ขนาดเล็กลำต้นตั้งเหนือดิน สูงราว 1-2 ฟุต ใบเดี่ยวกลม ขอบห่อโค้งขึ้นมารอบ แผ่นใบเป็นลอน เกือบมน ต้นสีแดงสด ใบสีแดง มีลายสีเขียวอมน้ำตาลแทรก รากมีสีน้ำตาลอมแดงห่อหุ้มหนาแน่น เกิดตามที่รกร้างว่างเปล่าในป่าดงดิบเขาสูง ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด

สรรพคุณ

ราก รสเผ็ดร้อน แก้ลม แก้อาตุพิการ แก้วริดสีดวง แก้หืด แก้ไอ แก้ปวดท้อง ท้องขึ้น อืด เพ้อ จุกเสียด ขับผายลม แก้ท้องมาน แก้กะเพาะอาหารพิการ แก้อุจจาระพิการ แก้เส้นประสาทพิการ แก้ปวดเมื่อยตามข้อกระดูก

ใบ รสร้อน แก้วริดสีดวงแห้ง แก้หืด ไอ บำรุงประสาท

ผักชีล้อม

ชื่อสามัญ: ผักอันอ้อ (จ. เชียงใหม่), ผักหนอกช้าง (จ. น่าน), จุ้ยคิงไฉ่ (จีน)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Oenanthe javanica* DC.

วงศ์: Umbelliferae

เป็นไม้ล้มลุกขนาดเล็ก ลำต้นกลวง สูงราว 1-2 ฟุต ใบประกอบมี 2-3 คู่ ที่ปลายมีใบเดี่ยว ใบย่อยรูปหอกเกือบเป็นสี่เหลี่ยมขนมเปี้ยกปุ่น ขอบจักฟันเลื่อย กลิ่นหอมฉุน ดอกเล็กๆ สีขาวเหมือนดอกผักชี เป็นช่อ ใบใช้รับประทานเป็นผักได้

สรรพคุณ

ทั้งต้น รสหอมฉุน แก้บวม แก้เหน็บชา ขับเหงื่อ

เมล็ด รสหอมร้อน ขับลมในลำไส้ ทำให้ผายเรอ แก้อาตุพิการ แก้หอบ บำรุงปอด แก้ไอ แก้ลมทำให้สะอึก แก้ลมวิงเวียน แก้อาเจียน

ผล ขับลมในลำไส้ แก้หอบ บำรุงปอด แก้ไอ แก้อาตุพิการ แก้ลมวิงเวียน แก้อาเจียน

ผักปลัง

ชื่อสามัญ: ผักปลังแดง, ผักปลังขาว, ผักปลังใหญ่, ผักบั้ง (ภาคเหนือ), ผักปลังใหญ่ (ภาคกลาง), โปแตงขี้ยา (แต่จิว), Malabar Nightshade, Caylon Spinach, East Indian Spinach

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Basella rubra* Linn.

วงศ์: Basellaceae

ผักปลังเป็นไม้เถา กลมเล็กเรียวเรียบมัน สีเขียวหรือสีม่วงแดง ฉ่ำน้ำ ยาวหลายเมตร ใบเดี่ยว รูปหัวใจ ออกตามข้อ ใบหนาเรียบมัน เส้นใบชัด ปลายใบแหลม โคนใบมน เนื้อใบหนานุ่มมือ ฉีกขาดง่าย ขอบใบเรียบ ท้องใบและหลังใบเรียบ ดอกออกเป็นช่อ ออกตามซอกใบ ดอกย่อยมีขนาดเล็ก สีชมพู ไม่มีก้านชูดอก ผลรูปทรงกลมแป้น ผิวเรียบ ปลายเป็นลอน ผลสดฉ่ำน้ำ ผลอ่อนสีเขียว พอสุกแก่เป็นสีม่วงดำ เมล็ดเดี่ยว ผักปลังแดงเถา ก้านใบ เส้นใบสีม่วงแดง แผ่นใบสีเขียว ผลอ่อนสีเขียวอมเขียว แชมแดง ผลแก่สีแดงดำ ผักปลังขาว ทั้งต้นสีเขียว ผลอ่อนสีเขียวเข้ม ผลสุกสีดำ ดอกสีขาว ผลกลม เกิดตามที่รกร้างว่างเปล่า ริมรั้ว

สรรพคุณ

ใบ รสหวานเย็น ขับปัสสาวะ แก้กกลาก แก้ผื่นคัน ระบายท้อง แก้บิด ตำพอก แก้ฝีเนื้อร้าย

ดอก รสหวานเย็น แก้โรคเรื้อน คั้นเอาน้ำทา แก้หัวนมแตกเจ็บ ดับพิษ แก้พิษฝีดาษ

ต้น รสหวานเย็น แก้พิษฝีดาษ แก้พิษฝี แก้อักเสบบวม ต้มดื่มแก้ไส้ติ่งอักเสบ แก้บิดอัด แน่นท้อง ระบายท้อง

ราก รสหวานเย็น แก้มือเท้าต่าง แก้งั้วแคะ แก้วพรตัก ขับปัสสาวะ ทาถูให้เลือดมาเลี้ยงผิวหนัง

ผักหวานบ้าน

ชื่อสามัญ: ผักหวานบ้าน, ก้านตง, จ้าผักหวาน (ภาคเหนือ), นานาเซียม (มลายู, สตูล), ผักหวานใต้ใบ (จ. สตูล), มะยมป่า (จ. ประจวบคีรีขันธ์), โถห่วยกะนีเต๊ะ

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Sauropus androgynus* (Linn.) Merr.

วงศ์: Euphorbiaceae

ผักหวานบ้านเป็นไม้ยืนต้นขนาดย่อม สูง 0.5-2 เมตร กิ่งเล็กเรียวงอไปมาเล็กน้อยตามข้อ เปลือกลำต้นเรียบ ใบเดี่ยวรูปไข่ปลายแหลม ขอบเรียบ ออกเป็นคู่ตรงกันข้าม ตามกิ่งดูคล้ายใบประกอบเหมือนใบมะยม ดอกเล็กๆ กลีบขาวกลีบรองแดง ออกเป็นช่อตามง่ามใบ มีทั้งดอกตัวผู้และดอกตัวเมีย ดอกตัวผู้ไม่มีกลีบดอก แต่ดอกตัวเมียมีกลีบบานแผ่รูปเกือบกลม สีเหลืองมีจุดประจุดแดง

ทั้งดอกตัวผู้และตัวเมีย มีกลีบเลี้ยงสีแดง ผลกลมฉ่ำน้ำ ผิวเป็นพู่เล็กน้อย สีเขียวถึงขาว ขั้วสีแดง ห้อยลงใต้ใบ เมล็ดสีดำเกิดตามปลอะเกาะ สวนไร่นา ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด

สรรพคุณ

ดอก ขับโลหิต

ใบและต้น รสหวานเย็น ใช้น้ำยางหยอดตาแก้อักเสบ รักษาแผลในจมูก เป็นยาพอกแผล ฝี ขับเหงื่อ แก้โรคกำเดา

ราก รสเย็น ระบายร้อน ถอนพิษไข้กลับซ้ำ แก้โรคคางทูม แก้ปัสสาวะขัดไข้กลับ ถอนพิษสำแดง กินของแสลงเป็นพิษ ยาพอกแผล ฝี

เพกา

ชื่อสามัญ: มะลิดไม้, มะลันไม้ (ภาคเหนือ), ลั่นฟ้า (ภาคอีสาน), เบกา (มลายู)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Oroxylum indicum* Vent.

วงศ์: Bignoniaceae

เพกาเป็นไม้ยืนต้นผลัดใบ ขนาดกลาง สูง 5-20 เมตร เปลือกเรียบสีเทา มีรอยแผลเป็น จากการหลุดร่วงของใบ ใบประกอบมีใบย่อย 2-3 คู่ รูปไข่ออกกลมปลายแหลมโต ขอบและผิวเรียบ ดอก ช่อ ก้านช่อดังสูง ออกที่ปลาย ดอกย่อยมีขนาดใหญ่ กลีบดอกด้านในสีเหลืองนวล รูปปากแตร โคนติดกันมีสีม่วงแดงหนายนผลเป็นฝักแบนกว้างราว 2 นิ้ว ยาวราว 10-18 นิ้ว เมล็ดรูปไตแบน มีปีกสีขาว บางๆ เหมือนกระดาษรอบ

สรรพคุณ

ฝักอ่อน รสขมร้อน ขับผายลม

ฝักแก่ รสขม แก้วร้อนในกระหายน้ำ

เมล็ดแก่ รสขม ระบายท้อง แก้ไอ ขับเสมหะ

ใบ รสฝาดขม ต้มน้ำดื่มแก้ปวดท้อง เจริญอาหาร แก้ปวดข้อ

เปลือกต้น รสฝาดขมเย็น สมานแผล ดับพิษกาฬ แก้วร้อนใน แก้วท้องร่วง ทำให้น้ำเหลืองเป็นปกติ ดับพิษโลหิต ตำผสมสุราพ่นตามตัวสตรีที่ทนการอยู่ไฟไม่ได้ ให้ผิวหน้าขาว ตำผสมกับน้ำส้มมะเดื่อแดงกับเกลือสินเธาว์รับประทานขับลมในลำไส้ แก้บิด แก้วอาเจียนไม่หยุด ต้มรับประทานแก้เสมหะจุกคอ ขับเสมหะ ขับเลือดเน่าในเรือนไฟ บำรุงโลหิต แก้บิด แก้วจุลเสียด ผ่นกับสุรากลวดปากแก้พิษขางเม็ดสีเหลือง แก้วละออง แก้วซางเด็ก ทาแก้ปวดฝี แก้ฟกบวม

เปลือกราก รสฝาดขมเย็น แก้ปวดท้อง เป็นยาฝาดสมาน ยาบำรุง แก้บิด แก้วท้องเสีย ขับเหงื่อ

ราก รสฝาดขม บำรุงธาตุ ทำให้เกิดน้ำย่อยอาหาร แก้ไข้สันนิบาต แก้ท้องร่วง ฝนกับน้ำปูนใส ทาแก้กลากเกลื้อน

แพงพวย

ชื่อสามัญ: ผักปอดน้ำ, ผักพังพวย, ผักแพงพวย, พังพวย, Water primrose

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Jussiaea repens* Linn.

วงศ์: Onagraceae

แพงพวยเป็นไม้ล้มลุก ลอยน้ำ ออกรากที่ข้อเป็นรูปทรงกลม กระบอกลีสีขาวช่วยให้ลอยน้ำอยู่ได้ ใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม รูปวงรีหรือวงรีแกมขอบขนาน กว้าง 0.5-2.5 เซนติเมตร ยาว 1.5-5 เซนติเมตร ปลายใบมนก้านใบยาว 0.3-1 เซนติเมตร ดอกเดี่ยวออกที่ซอกใบ กลีบดอกสีขาว โคนกลีบสีเหลืองอ่อนร่วงง่าย เกสรตัวผู้สีเหลือง ผลเป็นฝักรูปทรงกระบอกลี ยาว 2-3 เซนติเมตร เมล็ดจำนวนมากผิวเรียบเป็นมัน

สรรพคุณ

ราก แก้มะเร็ง แก้น้ำเหลืองเสีย

ใบ แก้ไข้พิษร้อน ดับพิษร้อน แก้หัวดาวหัวเดือน รักษาไข้หวัด

นม ดับพิษร้อน ถอนพิษกาฬ ถอนพิษไข้หัว แก้ปวดหัวสามะลอก

ทั้งต้น แก่สุนัขบ้ากัด แก้ฝีดาษแดง แก้ปวดศีรษะ ขับปัสสาวะ แก้บวม แก้ไอแห้งๆ แก้อาหารตัวเหลืองอันเกิดจากพิษสุรา แก่โรคหนองใน แก้หัด ผื่น คัน และแผลอักเสบ

พลูคาว

ชื่อสามัญ: ผักคาวตอง (จ. เชียงใหม่)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Houttuynia cordata* Thunb.

วงศ์: Saururaceae

พลูคาวเป็นไม้ขนาดเล็กต้นตั้งเตี้ยๆ แตกกิ่งก้านใบแผ่อยู่เหนือดินเล็กน้อย ใบเดี่ยวเหมือนใบพลู แต่หนากว่าเล็กน้อย โคนใบเว้าลึก ยาว 2-3 นิ้ว ใบมีกลิ่นคาวเหมือนปลาช่อน ดอกช่อขนาดเล็ก ไม่มีก้าน ต้นและใบมีสีเขียวเข้ม

สรรพคุณ

ทั้งต้น รสเผ็ดคาว แก้กามโรค เข้าข้อ แก้โรคผิวหนัง น้ำเหลืองเสีย ทำให้แผลแห้ง ฆ่าเชื้อโรคทางเดินปัสสาวะ ขับปัสสาวะ ทาภายนอกให้เลือดมาเลี้ยงผิวหนัง

ใบ มี essential oil ซึ่งประกอบด้วย lavaldehyde, methyl, monyl. ketone และ myrcene มีสาร flavonoid ชื่อ quercitinin รสเผ็ดคาว แก้กามโรค ทำให้น้ำเหลืองแห้ง แก้เข้าข้อ แก้โรคผิวหนัง

มะรุม

ชื่อสามัญ: มะรุม, ผักอีฮีม, ผักอีฮุม, มะค้อนก้อม

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Moringa oleifera* Lamk

มะรุมเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง เรือนยอดกลมและโปร่ง ใบเป็นใบประกอบแบนขนนก ชนิดที่แตกใบย่อย 3 ชั้น ยาว 20-40 เซนติเมตร ออกเรียงแบบสลับ ใบย่อยยาว 1-3 เซนติเมตร รูปไข่ ปลายใบและฐานใบมน ผิวใบด้านล่างสีอ่อนกว่าและมีขนเล็กน้อย ดอกเป็นดอกช่อ สีขาว ออกที่ซอกวง กลีบเลี้ยงมี 5 กลีบ กลีบดอกมี 5 กลีบแยกกัน ผลเป็นฝักยาว เปลือกสีเขียวมีรสขมและส่วนมน เป็นระยะๆ ตามยาวของฝัก ฝักยาว 20-50 เซนติเมตร เมล็ดเป็นรูปสามเหลี่ยม มีปีกบางหุ้ม 3 ปีก เส้นผ่าศูนย์กลางของเมล็ดประมาณ 1 เซนติเมตร การขยายพันธุ์ เพาะเมล็ด

สรรพคุณ

ราก แก้อาการบวม บำรุงไฟธาตุ

เปลือก ขับลมในลำไส้ ทำให้ผายหรือเรอ คุณธาดูอ่อนๆ แก้ลมอัมพาต

ใบ แก้เลือดออกตามไรฟัน

ฝัก แก้ไข้

ดอก เป็นยาบำรุง ขับปัสสาวะ ขับน้ำตา

เมล็ด แก้ไข้ แก้บวม แก้ปวดตามข้อ

มันสำปะหลัง

ชื่อสามัญ: ตังน้อย, ตางบ้าน (ภาคเหนือ), มันสำปะหลัง, มันสำโรง, ลำปะหลัง (ภาคกลาง)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Manihot esculenta* Crantz.

วงศ์: Euphorbiaceae

มันสำปะหลังเป็นไม้พุ่ม มีรอยแผลใบ ทุกส่วนมียาวขาวลำต้นตั้งตรงสูงประมาณ 2-3 เมตร ใบเป็นใบเดี่ยวแฉกแบบบันไดเวียน เป็นแฉกลึกๆ 3-9 แฉก แฉกรูปไข่กลับแกมรูปหอก กว้าง 1-6 เซนติเมตร ยาว 4-20 เซนติเมตร ปลายใบแหลม ขอบใบเรียบ โคนใบสอบแคบ ด้านบนเกลี้ยง บางทีมีสีแดง ด้านล่างสีขาวนวล อาจมีขนตามเส้นใบ หูใบเป็นแฉกรูปหอก 3-5 แฉก ยาว 1 เซนติเมตร ร่วงง่าย ก้านใบยาว 5-30 เซนติเมตร สีเขียวถึงแดง ดอกออกเป็นช่อตามง่ามใบใกล้ดอก ยาว 3-10 เซนติเมตร ดอกแยกเพศอยู่ในช่อเดียวกัน ดอกเพศเมียมีขนาดใหญ่กว่าดอกเพศผู้ ผลกลม มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 1.5 เซนติเมตร เกลี้ยง มีปีกแคบๆตามยาว รากเป็นที่สะสมอาหาร มี 5-10 ราก มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 3-15 เซนติเมตร ยาว 15-100 เซนติเมตร ขยายพันธุ์ด้วยลำต้น

สรรพคุณ

ใบ ใบอ่อนต้ม แก้โรคขาดวิตามินบีหนึ่ง

เม็ก

ชื่อสามัญ: ชะเม็ก (กุดบาก)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Eugenia grata* Wight. Var. *Collinae* Craib

เม็กเป็นไม้ยืนต้น ความสูง 5-10 เมตร ลำต้นสีน้ำตาลแดง เปลือกบาง ขึ้นกันหลาย ๆ ชั้น แตกกิ่งก้านมาก ใบ ประกอบขนนก ใบอ่อนสีน้ำตาลชมพู ใบแก่สีเขียวเข้มเป็นมัน ใบลักษณะรูปหอก ขอบใบเรียบ ปลายใบแหลม รสฝาดอมเปรี้ยว ดอก เป็นดอกช่อเล็กๆ สีเหลืองอ่อน ออกที่ปลายยอด ผล สุกแก่สีขาวขนาดเล็ก ทรงกลม ก้นผลเป็นนูนออกมา และนุ่ม การขยายพันธุ์ เมล็ด สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมในการเจริญเติบโต เจริญเติบโตได้ดีบริเวณริมหนองน้ำ และสามารถทนแล้งได้ดี

สรรพคุณ

เปลือก ต้มทา แก้พิษน้ำเกลี้ยง

เฒ่า

ชื่อสามัญ: หมาเฒ่า

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Antidesma ghaesembilla* Gaertn

วงศ์: Stilaginaceae

ต้นเฒ่าเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ เป็นไม้เนื้อแข็ง เมื่อโตเต็มที่จะมีขนาดประมาณ 4 คนโอบ และมีอายุยืนยาวให้ผลได้ไปตลอดหลังจากปลูกแล้ว ไม่ต้องทำการปลูกใหม่ ไม่มีศัตรูทางธรรมชาติ เนื่องจากผลมีรสฝาดและเปรี้ยว ผลสุกมีรสหวานบ้าง อาจจะมีนกบางชนิดรบกวนตอนผลสุกเต็มที่

สรรพคุณ

ประโยชน์ของผลเฒ่า จากการวิเคราะห์ส่วนประกอบของผลเฒ่าพบว่า มี วิตามิน ซี, บี1, บี2 และวิตามิน อี ในปริมาณสูงกว่าผลไม้ทุกชนิด ซึ่งประโยชน์ของวิตามิน อี นั้นเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็น สารต้านอนุมูลอิสระที่มีประสิทธิภาพสูง และนอกจากนั้นผลเฒ่ายังมีสาร แอนโทไซยานิน ซึ่งมีประโยชน์ในการป้องกัน โรคเส้นเลือดอุดตันในสมองและโรคหัวใจ

ลั่นมังก

ชื่อสามัญ: Mather - in - law's Tongue

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Sauropus changiana* S.Y.Hu.

ตระกูล: Euphorbiaceae

ลั่นทมกรเป็นพรรณไม้ ที่มีลำต้นเป็นหัว หรือเหง้าอยู่ในดิน ลักษณะลำต้นเป็นข้อ ๆ ใบเกิดจากหัวที่โผล่ออกมาพื้นดินเป็นกอ ลักษณะใบยาวปลายแหลม แข็งเป็นมัน ขอบใบเรียบ ใ้คงงอเล็กน้อย ขอบใบมีสีเหลืองกลางใบสีเขียวอ่อน ประด้วยเส้นสีเขียวเข้ม ขนาดของใบกว้างประมาณ 4-7 เซนติเมตร ยาวประมาณ 30-50 เซนติเมตร ก้านดอกประกอบด้วยกลุ่มดอกป็นชั้น ๆ ลักษณะดอกมีขนาดเล็ก ออกเรียงกันเป็นแนวตามชั้นของก้านดอกดอกมีสีขาวมีกลีบประมาณ 5 กลีบ ขนาดดอกบานเต็มที่ 2 เซนติเมตร ลักษณะขนาดใบ และสีสรร จะแตกต่างกันไปตามชนิดพันธุ์

สรรพคุณ

ใบ - ใช้ตำหรือขยี้ทาหรือพอก แก้พิษร้อนอักเสบ

สะค้าน

ชื่อสามัญ: ตะค้ำนเล็ก, ตะค้ำนหยวก

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Piper ribesoides* Well.

วงศ์: Piperaceae

เป็นไม้เถา เลื้อยเกาะอิงอาศัย ใบเดี่ยว เรียงสลับรูปไข่แกมขอบขนาน โคนใบรูปหัวใจหรือมน ปลายใบแหลม กว้าง 7.5-10 เซนติเมตร ยาว 15-20 เซนติเมตร เส้นใบ 8-9 คู่ ดอกช่อเชิงลด แยกเพศ ดอกช่อตัวผู้รูปขอบขนาน เกสรตัวผู้ 2 อัน ใบประดับรูปขอบขนาน ดอกช่อตัวเมีย ยาวประมาณ 7.5 เซนติเมตร ยอดเกสรตัวเมีย 3 อัน ผลเมล็ดเดี่ยวแข็ง รูปทรงกลม สีแดง

สรรพคุณ

ราก แก้ไข้อันประกอบไปด้วยหืด แก้ไข้ แก้หืด ขับเหงื่อ แก้ลมอันเกิดจากกองธาตุพิการ

เถา ขับลม แก้จุกเสียด แก้ในกองลม แก้ลมอันเกิดในกองธาตุและสมุฏฐาน แก้วาโยธาตุ 6 ประการ แก้เสมหะและวาโย แก้ลมในกองเสมหะและเลือด แก้อาตุพิการ แก้ท้องเสีย แก้ปวดท้อง เจริญอาหาร บำรุงธาตุ

ใบ แก้ลมในกองเสมหะ แก้ลมในกองโลหิต แก้แ่นในนอก ขับเสมหะ คุมกำเนิด

ดอก แก้ลมอันมีพิษ ได้แก่ ลมอัมพฤกษ์ ลมปัตคาค ลมพรรตัก

ผล แก้ลมอันแน่นในทรวงอก บำรุงธาตุ ขับเสมหะ

หูเสือ

ชื่อสามัญ: หูเสือ

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Coleus amboinicus* Lour.

ลักษณะทั่วไป เป็นไม้พุ่มและไม้ล้มลุก ใบมีกลิ่นหอม ใบออกตรงข้ามแต่จะคู่ตั้งฉากกัน ลำต้นเป็นเหลี่ยม ดอกเป็นหลอดขยายพันธุ์ ปักชำ

สรรพคุณ

ใช้เป็นยาสมุนไพร

สมุนไพร

สมุนไพร เป็นพรรณไม้ที่นิยมนำมาใช้ประโยชน์ด้านส่งเสริมสุขภาพ ซึ่งสมุนไพรไทยจำนวนมากถูกกล่าวอ้างสรรพคุณที่เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพ และใช้ในการรักษาโรค สมุนไพรไทยที่นิยมใช้กันในปัจจุบันนอกจากเป็นพรรณพืชเพียงตัวเดียวแล้วยังมีการใช้พรรณพืชหลายตัวพร้อมกันซึ่งเรียกว่า “ตำรับ” สมุนไพร และตำรับที่ได้รับความนิยมในการใช้ในปัจจุบัน มีดังนี้

กระวาน

ชื่อสามัญ: กระวานโพธิสัตว์, กระวานจันทร์, กระวานขาว, กระวานแดง, กระวานดำ, กระวานไทย, ปลายั้ว (จ. ปัตตานี), Camphor Seeds, Round Siam Cardamon, Best Cardamon, Clustered Cardamon

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Amomum testaceum* Ridl.

วงศ์: Zingiberaceae

กระวานเป็นพืชล้มลุกจำพวกเหง้า สูงประมาณ 3 เมตร ใบรูปหอกกว้าง ดอกออกจากเหง้าเป็นช่อทรงพุ่ม สีเหลือง ผลกลมสีขาวนวลสีน้ำตาลอ่อน หรือ สีแดง ภายในมีเมล็ดสีน้ำตาลไหม้ติดกันเป็นกลุ่มก้อน ผลจะอยู่ติดกับก้าน รวมกันเป็นช่อ กระวานมีหลายพันธุ์ กระวานแดง หรือเรียกว่า กระวานดำ มีเนื้อมาก เรียกว่า กระวานโพธิสัตว์ ซึ่งสมัยก่อนนำเข้ามาจากเมืองโพธิสัตว์ประเทศเขมร ทางภาคตะวันออกของไทยก็มีปลูกกันบ้าง ซึ่งปลูกมากที่จังหวัดจันทบุรี, ตราด, กาญจนบุรี, อุทัยธานี เกิดตามป่าดงดิบเขาสูง เช่น จันทบุรี, ประจวบคีรีขันธ์, เขาใหญ่ เป็นต้น ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ดและแยกหน่อ

สรรพคุณ

ใบ รสเผ็ดร้อนหอม ขับลมให้ผายเร็ว ขับเสมหะ แก้ไข้เชิงซึม แก้กามะนาด แก้ลม ให้ความอบอุ่น นำมากลั่นได้การบูร

ดอก รสเผ็ดร้อน แก้ตาเจ็บ ตาแฉะ ตามัว

ลูก รสเผ็ดร้อนหอม ขับเสมหะ ขับโลหิต ขับลม บำรุงธาตุ กระเจายเล็ดและลมให้ชาน ปรุงร่วมกับยาถ่ายอื่นๆ ป้องกันไม่ให้จุกเสียด นำลูกมาแช่ในแอลกอฮอล์ได้น้ำยาสีแดง รับประทาน บำรุงธาตุ แก้อาตุพิการ อาหารไม่ย่อย ท้องอืดเฟ้อ เป็นยาระบาย

ผล เป็นยาขับลม รักษาโรคท้องอืดท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด ใช้ประมาณ 1-2 กรัม ชงน้ำดื่ม ใช้เป็นเครื่องเทศและแต่งกลิ่นอาหาร

เหง้า, หน่อ รสเผ็ดร้อนหอม กิน ขับพยาธิที่อยู่ในเนื้อให้ออกมาทางผิวหนัง

กำลังข้างเผือก

ชื่อสามัญ: กำลังข้างสารเถา, โนรา, กาของงวาเซอะ (ภาคใต้), กำลังข้างสาร, พญาข้างเผือก

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Hiptage candicans* Hook.f., *H. benghalensis* (Linn.) Kurz.

วงศ์: Malpighiaceae

กำลังข้างเผือกเป็นไม้เถาขึ้นต้น ขนาดย่อม สูงประมาณ 8 เมตร ใบเดี่ยว เว้ากลางใบลึกจนเกือบเป็นใบแผด คล้ายใบกาหลง เนื้อใบค่อนข้างหนา มีขน ขอบมีขนสีทองเป็นเส้นโดยรอบ เกิดตามปาดงดิบเขา ป่าเบญจพรรณทั่วไป

สรรพคุณ

เนื้อไม้ รสมันขึ้น บำรุงธาตุ แก้อ่อนเพลีย บำรุงโลหิต บำรุงเส้นเอ็น เป็นยาอายุวัฒนะ

กำลังวัวเถลิง

ชื่อสามัญ: กำลังทรีพี, แผลขี้ควาย, ข้าววัวเถลิง, ปูน, ปูนทา (ภาคใต้), ชะแมบ (จ. ตรัง)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Anaxagorea luzonensis* Gray.

วงศ์: Annonaceae

กำลังวัวเถลิงเป็นไม้เถาขึ้นต้นขนาดย่อม ใบเดี่ยว รูปหอกปลายแหลม เปลือกต้นสีน้ำตาลไหม้ หนา เนื้อไม้สีน้ำตาลอ่อน ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด เกิดตามป่าเบญจพรรณ และป่าดงดิบแล้งทั่วไป

สรรพคุณ

เนื้อ, ราก รสมันร้อนติดฝาด บำรุงโลหิต ทำธาตุให้บริบูรณ์ บำรุงเส้นเอ็น แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย บำรุงกำลัง บำรุงกระดูกให้แข็งแรง เป็นยาอายุวัฒนะ

กำลังเสือโคร่ง

ชื่อสามัญ: กำลังพญาเสือโคร่ง

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Betula alnoides* Buch Ham.

วงศ์: Betulaceae

กำลังเสือโคร่งเป็นต้นไม้อายุขนาดกลางถึงใหญ่ ใบเดี่ยวรูปไข่โตดกหนา ทึบ เปลือกต้นหนาสีดำ ด้านในสีเหลืองแก่ เนื้อไม้สีขาว เกิดในป่าดงดิบเขา และป่าเบญจพรรณทั่วไป

สรรพคุณ

เนื้อไม้, เปลือก รสฝาดมันติดร้อน บำรุงกำลัง เจริญอาหารขับลมในลำไส้ บำรุงเส้นเอ็นให้แข็งแรง แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย บำรุงธาตุ เป็นยาอายุวัฒนะ

ชื่อย

ชื่อสามัญ: ส้มฝ่อ (ภาคอีสาน), กักไม้ฝอย (ภาคเหนือ), ส้มพอ (จ. เลย), ขรอย, ขันตา (ภาคใต้), สะนาย (เขมร), ตองชะแน (จ. กาญจนบุรี) Siamese Rough Bush, Tooth Brush Tree

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Streblus asper* Lour.

วงศ์: Moraceae

ชื่อยเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางเปลือกบางเกลี้ยงสีอมเทาเขียว แตกกิ่งก้านเป็นพุ่มทึบเปลือกลำต้นบางขรุขระ สีเทาอมเขียวมียางขาวข้น ใบเดี่ยวรูปไข่ขนาดเท่าใบพุทราหนาสากเหมือนกระดาษทราย โคนใบสอบขอบหยัก แผ่นใบหนาสากมือ ดอกตัวผู้ออกเป็นช่อมีก้านสั้น สีเหลืองอมเขียวออกขาว ดอกตัวเมียออกเป็นคู่ๆ ก้านยาวสีเขียว ผลรูปทรงกลม ผลเล็กสีเขียวเมื่อสุกมีสีเหลืองเหมือนก้นกบผิวมันใส เนื้อรสหวานเมา เมล็ดแข็งกลมเท่าเมล็ดพริกไทยอ่อน เกิดตามป่าเบญจพรรณทั่วไป ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด

สรรพคุณ

ใบ รสเมาเผื่อน ตำผสมข้าวสารคั้นเอาน้ำทำให้อาเจียนถอนพิษยาเบื่อเมา หรืออาหารแสลง ชงกับน้ำดื่มระบายท้อง แก้ปวดท้องขณะมีประจำเดือน แก้ปวดเมื่อย บำรุงธาตุ ขับผายลม แก้ท้องอืดเฟ้อ

เปลือกต้น รสเมาฝาดขม ดับพิษในกระดูก ในเส้น แก้กษัยคิวน้ำ ร้อน มะเร็ง ดับพิษทั้งปวง แก้โรคฟัน รักษาฟันให้แข็งแรง แก้ปวดฟัน แก้กษัยขนาด หุงเป็นน้ำมันทาหัวริดสีดวง

กระพี้ รสเมาฝาดขม แก้กษัย แก้มะเร็ง ฝนกับน้ำปูนใสทาแก้ผื่นคัน

เยื่อหุ้มกระพี้ รสเมาฝาดเย็น ชูดเอามาใช้ทำยาสูบแก้ริดสีดวงจมูก

ราก รสเมาฝาดขม รักษาบาดแผล

เปลือกราก รสเมาขม บำรุงหัวใจ พบว่ามีสารที่มีฤทธิ์บำรุงหัวใจมากกว่า 30 ชนิด

ลูก รสเมาหวานร้อน บำรุงธาตุ แก้ลม แก้กษัย ขับลมจุกเสียด เป็นยาอายุวัฒนะ

เมล็ด รสเมามันร้อน เป็นยาอายุวัฒนะ บำรุงธาตุเจริญอาหาร ขับผายลม แก้ท้องอืดเฟ้อ แก้โลหิตและลม ขับลมในลำไส้

คนทา

ชื่อสามัญ: สีสัน, สีสันคนทา, กะลันจา, จี้, หนามจี้, สีเตาะ (ภาคเหนือ), หนามกะแท่ง, มีสี (จ. แม่ฮ่องสอน), ชีดำตา (จ. เชียงใหม่), โกทา (ภาคอีสาน)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Harrisonia perfarata* Merr.

วงศ์: Simarubaceae

คนทาเป็นไม้พุ่มขนาดกลาง เปลือกลำต้นเรียบ ลำต้นมีสีเทาหนามยาว ใบประกอบแบบขนนก ใบย่อยรูปไข่ ขอบจัก ขอบใบหยักห่างๆ ก้านใบย่อยมีครีบ ใบอ่อนสีแดง ใบย่อยรูปไข่หรือรูปรี ดอกออกเป็นช่อ ดอกย่อยด้านนอกมีสีแดงแกมม่วง ส่วนด้านในเป็นสีนวล ผลเป็นผลเนื้อ ค่อนข้างกลม ผิวนอกคล้ายแผ่นหนัง ภายในมีเมล็ดแข็งขนาด 1-2 เซนติเมตร เกิดตามป่าดงดิบเขาทั่วไป ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด

สรรพคุณ

ราก รสขมฝืด แก้ไข้เหนือ ไข้พิษ ไข้กาฬ ไข้ดักคิลา แก้ไข้เส้น กระทุ้งพิษไข้หัว แก้ไข้ทุกชนิด

ทั้งต้น รสขมฝืด แก้ไข้ทุกชนิด แก้อ่อนในกระหายน้ำ แก้บิด ท้องเสีย

กิ่งก้าน รสขมฝืด ใช้สีฟัน รักษาฟัน

เปลือกต้นและราก รสฝืด ใช้ต้มกินรักษาอาการไข้ และรักษาอาการท้องร่วง แก้โรคทางเดินลำไส้

จันทน์เทศ

ชื่อสามัญ: จันทน์บ้าน (จ. แม่ฮ่องสอน), Nutmeg Tree, Myristica

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Myristica fragrans* Linn.

วงศ์: Myristicaceae

จันทน์เทศเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ใบเดี่ยวรูปไข่แกมขอบขนาน ปลายแหลมยาวประมาณ 10 เซนติเมตร ผิวมัน แยกเป็นต้นตัวผู้และต้นตัวเมีย ดอกเดี่ยว กลีบดอกเล็กๆ รูปคนโทสีเหลือง ผลทรงกลมเมื่อแก่มีสีเหลือง แก่จัดจะแตกออกเห็น รกหุ้มเมล็ด ต้นจันทน์เทศ จะเริ่มให้ผลเมื่อมีอายุ 8-9 ปี ไปจนถึง 30 ปี เป็นพืชพื้นเมืองของหมู่เกาะ Moluccas และใกล้เคียง ปลูกมาในอินโดนีเซีย ศรีลังกา หมู่เกาะ West Indies โดยเฉพาะ Grenada และทางภาคใต้ของไทย

สรรพคุณ

เนื้อไม้, แก่น รสขมหอมสุก แก้ไข้ ดับพิษดี พิษโลหิต บำรุงตับ ปอด หัวใจ และน้ำดี

ลูก รสฝาดร้อนหอม แก้ไข้พิษ แก้จุกเสียด แก้กำเดา แก้ท้องร่วง แก้อ่อนใน กระหายน้ำ แก้ปวดมดลูก ขับลม บำรุงโลหิต

รกหุ้มเมล็ด รสเผ็ดร้อน บำรุงโลหิต บำรุงธาตุ ขับลม

เมล็ด รสร้อนหอมติดจะฝาด บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ แก้อาตุพิการ ขับลม แก้ปวดมดลูก แก้ท้องร่วง บำรุงโลหิต

เปลือกเมล็ด รสฝาดมันหอม สมานบาดแผลภายใน แก้ท้องขึ้น แก้ปวดท้อง

ดอกจันทน์ (รกรู้มเมล็ด) มีรสเผ็ดร้อน บำรุงกำลัง ขับลม แก้ปวดมดลูก แก้ท้องร่วง ธาตุพิการ

สารสำคัญ

ลูกจันทน์เทศ มีน้ำมันหอมระเหย 8-15% น้ำมันระเหยยาก 25-40% ในอุณหภูมิห้อง จะเป็นของแข็ง เรียกว่า nutmeg butter ซึ่งประกอบด้วย Myristic acid และ Triglyceride ของกรด Lauric, Tridecanoic, Palmitic, Stearic และ Myristic มีแป้ง โปรตีน และ Oleanolic acid น้ำมันหอมระเหย ประกอบด้วย Monoterpene hydrocarbons ซึ่งมี Camphene และ Pinenr เป็นสารหลัก

ดอกจันทน์เทศ มีสารประกอบคล้ายลูกจันทน์เทศ แต่มีน้ำมันหอมระเหย ประมาณ 4-7% และมี Myristicin มากกว่า มีสารสำคัญเป็น Balsam ที่มีกลิ่นหอม 24.5% สาร Myristicin ถ้ากินมากทำให้เกิดอาการเคลิ้มฝัน การกินลูกจันทน์เกินกว่า 5 กรัม จะทำให้คลื่นไส้ อาเจียน มึนงง หัวใจเต้นผิดปกติ ปากแห้ง อาจถึงตายได้ น้ำมันหอมระเหย ใช้ผสมขี้ผึ้ง ทาจะขับปวด ใช้แต่งกลิ่นยา อาหาร สบู่ ครีม ฯลฯ

เจตมูลเพลิงขาว

ชื่อสามัญ: ปี่ข้าว (ภาคอีสาน), ปิดปิวขาว (ภาคเหนือ), ตอชวา, ตั่งขู้ฮ้อย (กะเหรี่ยง และ จ. แม่ฮ่องสอน), เปะฮวยตั้ง (แต้จิ๋ว), ป้ายฮวดาย (จีนกลาง), White Leadwort, Ceylon Leadwort

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Plumbago zeylanica* Linn.

วงศ์: Plumbaginaceae

เจตมูลเพลิงขาวเป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก สีเขียวอ่อน สูงประมาณ 1 เมตร แตกกิ่งก้านสาขามาก กิ่งอ่อนเป็นร่องและเป็นเหลี่ยม ใบเดี่ยวรูปหัวใจ ปลายแหลม เนื้อบาง ดอกออกเป็นช่อที่ปลายกิ่ง โคนกลีบดอกเป็นหลอดเล็กๆ ปลายดอกมี 5 กลีบ ดอกสีขาว กลีบเลี้ยงสีเขียวมีขนปกคลุม ก้านมียาว เหนียว ผลกลมสีเขียวยาวมีขนเหนียวรอบตัว เกิดตามป่าดงดิบ และป่าโปร่งทั่วไป ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ดและปักชำ เป็นสมุนไพรที่นำปลูกเพื่อการค้าอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถเข้ามาทดแทนเจตมูลเพลิงแดงที่กำลังมีราคาสูงขึ้นหลายเท่าตัว ในช่วงเวลาเพียง 1-2 ปีที่ผ่านมา และคาดว่า คงไม่มีโอกาสราคาต่ำกว่านี้ เนื่องจากเป็นตัวยาคีเข้าตำรับยา แก้อาตุและลมเป็นจำนวนมากหลายขนาน การปลูกและการดูแลก็ง่ายกว่าปลูกพืชอื่น

สรรพคุณ

ใบ รสร้อน แก้ลมในกองเสมหะ ช่วยย่อยอาหาร ขับผายลม

ดอก รสร้อน แก้โรคตา แก้โรคให้หนาวให้เย็น

ต้น รสร้อน ขับระดู ชำระมลทินให้ตกไป

ราก มีสาร Plumbagin, Chloroplumbagin, Sistosterol รสร้อน ขับลมในอก ขับโลหิตอันมีพิษ แก่ริดสีดวง แก่บวม แก่คุดทะราด บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต แก้ปวดท้อง แก้ท้องเสีย กระจายเลือดลม

เจตมูลเพลิงแดง

ชื่อสามัญ: ปิดปิวแดง (ภาคอีสาน), คู้ยวู่ (กะเหรี่ยง และ จ. กาญจนบุรี), ไฟใต้ดิน (ภาคใต้), ตั๋งชูไว (กะเหรี่ยง และ จ. แม่ฮ่องสอน), อุปะกู่จ๊ะ (มาเลย์), Rose Coloured Leadwort, Indian Leadwort, Fire Plant, Official Leadwort

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Plumbago indica* Linn.

วงศ์: Plumbagniceae

เจตมูลเพลิงแดงเป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก สูงประมาณ 1-2 เมตร ยอดอ่อนแดง ลำต้นสีเขียวออกแดงเข้ม ใบเดี่ยวโตกว่าใบมะลิเล็กน้อย สีเขียวอมแดง ดอกเรียงสลับกันไปตามข้อ ใบรูปมนรีปลายแหลม โคนใบมน สีเขียว แผ่นใบมักบิด ก้านใบแดง ดอกช่อสีแดง ดอกเป็นช่อตั้ง ออกที่ปลายยอดหรือปลายกิ่ง ผลเป็นฝักกลม จะแตกออกเมื่อแก่ เกิดตามป่าดงดิบและป่าเบญจพรรณทั่วไป รากสีน้ำตาลดำ เป็นเส้นๆ มีรสมีความร้อนออกรอบๆ ต้น ไม่ควรปลูกไว้ในบ้าน เป็นพืชที่น่าปลูกเพื่อทำการค้าราคาสูงขึ้นเรื่อยๆ ความต้องการของตลาดมีมาก ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ดและปักชำ

สรรพคุณ

ใบ รสร้อน แก้พิษปิตตะเสมณฐาน (น้ำดีนอกฝัก) แก้ลมในกองเสมหะ ช่วยย่อยอาหาร ขับผายลม

ดอก รสร้อน แก้พิษปิตตะเสมณฐาน (น้ำดีนอกฝัก)

ต้น รสร้อน แก้โลหิตอันเกิดแต่กองกำเดา

ราก มีสารจำพวก naphthaquinone ชื่อว่า plumbagin, d-naphthaquinone

รสร้อน บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต ขับลมในกระเพาะอาหารและลำไส้ ขับโลหิตระดู แก่ริดสีดวงทวาร เกือบไข้ ให้ความอบอุ่นแก่ร่างกาย กระจายเลือดลม แก้ปวดท้อง แก้ท้องเสีย มีฤทธิ์บีบมดลูก ทำให้แท้งได้ ทาแก้ผิวหนัง กลากเกลื้อน

ชิงชี

ชื่อสามัญ: ชินชี, พญาจอมปลวก, แสมชอ, กินชี, จิงใจ้, กระดาดขาว, กระดาดป่า, ค้อนกลอง, พุงแก, ชีซอ (จ. ปราจีนบุรี), น้านอง (จ. สุโขทัย), หนดแมวด่าง (เชียงใหม่), แซ่แม่ทะลาย (เชียงราย), ชายชู (จ. ชัยภูมิ), เม็งชอ, พวงมะละกอ (จ. ปัตตานี)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Capparis micracantha* DC.

วงศ์: Capparidaceae

ชิงชีเป็นไม้พุ่มขนาดย่อม เปลือกลำต้นสีเทาตามกิ่งก้าน ลำต้นมีหนามแหลม สันโค้งงอ ใบเดี่ยวแข็งแรง โคนและปลายใบมน รูปเหมือนลิ้น ดอกเดี่ยวกลีบด้านนอก 2 กลีบ สีขาว กลีบตรงกลางปลายแยกออกเป็นสองแฉกมีสีเหลือง หรือสีแดง เกสรตัวผู้เป็นเส้นเล็กๆ สีขาว เหมือนหนดแมว ผลรูปทรงกลมขนาดมะนาว ผิวผลเรียบเป็นมัน ผลอ่อนมีสีเขียวพอสุก เมื่อสุกสีแดง เมล็ดอัดกันแน่นเป็นจำนวนมาก เนื้อรสหวานรับประทานได้ เกิดตามป่าโปร่ง ป่าดงดิบเขาทั่วไป ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด

สรรพคุณ

ใบ รสเฝื่อนเมา แก้โรคผิวหนัง แก้ไข้กาฬ แก้สันนิบาต แก้ตะคิว เฝือกเขาคว้นแก้หลอดลมอักเสบ

ดอก รสขื่นเมา แก้มะเร็ง

ลูกดิบ รสขื่นปร่า แก้โรคนำคอ

ต้น รสขื่นปร่า ตำพอกแก้ฟกบวม

ราก รสขมขื่น แก้โรคที่เกิดในท้อง ขับลมให้ชานออกมา แก้ไข้ร้อนภายในทุกชนิด แก้ไข้เพื่อดีและโลหิต ไข้พิษ ไข้กาฬ แก้โรคตา

ตะโกนา

ชื่อสามัญ: พญาช้างดำ, ตะโก, มะโก (ภาคเหนือ), โก (ภาคอีสาน), ทองโก (เขมร), มะถ่านไฟผี (จ. เชียงใหม่), นมจัว (จ. นครราชสีมา), Ebony

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Diospyros rhodocalyx* Kurz.

วงศ์: Ebenaceae

ตะโกนาเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง เปลือกหนามีตระเคสีดำ ใบเดี่ยว ออกเรียงสลับ รูปไข่กลับ ผสมสีเหลืองปนเขียวปนขาวปนเทา ขนาดเท่าใบช่อย โคนใบมน หลังใบเรียบสีเขียวเข้มเป็นมัน ท้องใบเรียบขอบใบเรียบ เนื้อใบค่อนข้างหนาและเหนียว ก้านใบสั้น ดอกเพศผู้ เพศเมียอยู่คนละต้นกัน ดอกตัวผู้เป็นช่อ ดอกตัวเมียออกตามง่ามใบ ผลกลมโตกว่าหัวแม่มือเล็กน้อย เมื่ออ่อนอยู่จะมีขนสีน้ำตาลแดง

ปกคลุม เมื่อแก่ผิวเกลี้ยง สีเหลืองอมเขียว มีเนื้อหุ้มสีขาวฉ่ำน้ำ นิยมใช้ทำตะโกดัด เกิดตามป่าโปร่ง ป่าละเมาะทั่วไป ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด

สรรพคุณ

ลูก รสฝาดหวาน แก้ท้องร่วง แก้ตกเลือด แก้มวนท้อง ขับพยาธิ แก้กระษัย แก้ฝีเน่าเปื่อย ผลอ่อนใช้ย้อมผ้าใบ แห อวน

เปลือกลูก รสฝาด เผาเป็นถ่าน รสเย็น ขับระดูขาว ขับปัสสาวะ

เปลือกต้น, เนื้อไม้ รสฝืดปนฝาดขม บำรุงธาตุ ช่วยย่อยอาหาร บำรุงความกำหนัด ทำให้เกิดกำลัง แก้มูกติดระดูขาว ต้มเอาน้ำอมกับเกลือแก้รำมะนาดปวดฟัน เป็นยาอายุวัฒนะ

เปลือกต้น รสฝืดปนฝาดขม เผาเอาแต่แก่น้ำ รับประทาน ขับระดู ขับปัสสาวะ

ทั้งต้น

ชื่อสามัญ: พญาจันทร์ต้นดี, ถิ่นถ่อน, ถ่อน, เซะบ้อง (กะเหรี่ยง), ส่วน (จ. เลย), นมหาว, นมหวา

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Albizzia procera* Benth.

วงศ์: Leguminosae

ทั้งต้นเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง ต้นสีน้ำตาลอ่อนนวลๆ มีกระขาวเล็กๆ ใบประกอบเหมือนใบชี่เหล็ก แต่สีอ่อนกว่า ดอกเหมือนดอกต้นก้ามกราม ฝักแบนยาว เกิดตามป่าเบญจพรรณทั่วไป ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด

สรรพคุณ

ใบ รสฝืดปนเผว ฝาด สมน้ำใบยาสูบและน้ำปูนขาว ชำแมลง

เปลือกต้น รสฝาด แก้เลือดลมในลมกองธาตุ แก้ลมป่วงแก้บิดมูกเลือด แก้โรคผิวหนัง เจริญอาหาร ขับฝายลม แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ บำรุงธาตุ แก้ธาตุพิการ ต้มกับรากมะตูม แก้อาเจียน แก้ท้องร่วง เป็นยาอายุวัฒนะ

แก่น, ราก รสขมร้อน ต้มดื่ม แก้ปวดหลังปวดเอว เส้นตึง แก้ท้องอืด

ทำยาหม้อม

ชื่อสามัญ: ทำยายหม้อม, ไม้เท้าฤาษี, พญารากเดียว (ภาคใต้), พญาลิงจ๋อน, พญาเลงจอน (จ. เชียงใหม่), กาชะลอง, ทำยายหม้อมตัวเมีย, ฟินพี, โพพิง, พมพี, พอกวอ, One Root Plant

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Clerodendrum indicum* Kuntze.

วงศ์: Verbenaceae

เท้ายายหม่อมดอกขาวเป็นไม้ยืนต้นขนาดย่อม ลำต้นตั้งตรง ไม่มีกิ่งก้านสาขา ลำต้นโตเท่าหัวแม่มือ สูงประมาณ 4-5 เมตร ใบเดี่ยว รูปหอกเล็กเรียวยาว 6-7 นิ้ว ปลายและโคนแหลม สีเขียวออกตามข้อ ตรงข้ามกันเป็นคู่ๆ สลับทางกันเป็นพุ่มที่กลางต้นถึงปลาย ดอกช่อเล็กๆ ออกเป็นช่อสั้นๆ ที่ปลายยอด เหมือนฉัตร ดอกคล้ายดอกปีบสีขาว มีจานรองดอก 5 แฉก สีแดง ผลกลมเท่าลูกเกดคัน มีรากเดี่ยวพุ่งตรงลึก เกิดตามที่รกร้างว่างเปล่า ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด

สรรพคุณ

ต้น รสจืดเย็น ขับเสมหะให้ลงเบื้องต่ำ ขับพิษไข้ทุกชนิด แก้ก้อนใน

ราก รสจืดเย็น ขับเสมหะให้ลงเบื้องต่ำ ถอนพิษไข้ทุกชนิด แก้ก้อนใน กระหายน้ำ แก้หืดไอ แก้อาเจียน ขับพิษฝี แก้ไข้เหนือ ไข้พิษ ไข้กาฬ ตัดไข้จับ แก้ไข้เพื่อตีพิการ

บอระเพ็ด

ชื่อสามัญ: บอระเพ็ดตัวเมีย, เจตมูลยาน, เจตมูลหนาม, จุ่งจริงตัวเมีย (ภาคเหนือ), เครือขอหอ (ภาคอีสาน)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Tinospora tuberculata* Beumee.

วงศ์: Menispermaceae

บอระเพ็ดเป็นไม้เถา ไม่มีขน พาดพันไปตามต้นไม้ใหญ่ เถากลม ผิวมีเม็ดตุ่มถี่ๆ ตลอดเถา เปลือกเถาคล้ายเยื่อกระดาษสีเทาแกมเหลือง มียางใส มีรากอากาศเล็กกลมยาว สีน้ำตาลเข้ม ใบเดี่ยว รูปหัวใจปลายแหลมเรียว สีเขียว ดอกออกเป็นช่อหลวมๆ ตามเถาแก่ๆ เมื่อดอกจะทิ้งใบ ดอกตัวผู้และดอกตัวเมียอยู่ต่างต้นกันดอกย่อยมีขนาดเล็กมาก ดอกช่อสีเหลือง

สรรพคุณ

ใบ รสขมเมา แก้กามะนาด ปวดฟัน ฆ่าแมลงที่เข้าหู ฆ่าพยาธิไส้เดือน แก้ไข้ แก้โรคผิวหนัง ขับพิษปวดแสบปวดร้อน บำรุงน้ำดี

ลูก รสขม แก้ไข้ แก้เสมหะเป็นพิษ

เถา รสขมเย็น แก้พิษฝีดาษ แก้ไข้เหนือ ไข้พิษ ไข้กาฬ แก้โรคแทรกซ้อนของไข้ทรพิษ แก้ไข้ทุกชนิด แก้ก้อนในกระหายน้ำ ทำให้เลือดเย็น แก้สะอึก บำรุงกำลัง บำรุงน้ำดี บำรุงไฟธาตุ เจริญอาหาร บำรุงยาบำรุงกำลัง แก้โรคกระเพาะอาหาร

รากอากาศ รสขมเย็น แก้ไข้ขึ้นสูงมีอาการคลื่นพะอ ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้ เจริญอาหาร

เปราะหอม

ชื่อสามัญ: เปราะหอมแดง, เปราะหอมขาว, ว่านหอม, หอมเปราะ, ว่านตีนดิน (ภาคเหนือ), ว่านแผ่นดินเย็น (จ. เชียงใหม่), ชู (จ. แม่ฮ่องสอน)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Kaempferia galanga* Linn.

วงศ์: Zingiberaceae

เปราะหอมเป็นไม้ล้มลุก ใบอ่อนม้วนเป็นกระบอกออกมาแล้วแผ่ราบบนหน้าดิน ต้นหนึ่งมักมี 1-2 ใบ ทรงกลมโต ยาวประมาณ 3-4 นิ้ว หน้าใบเขียว เปราะหอมแดง ท้องใบสีแดง เปราะหอมขาว ท้องใบสีขาว มีกลิ่นหอม หัวกลมเหมือนหัวกระชาย ใบงอกงามในหน้าฝน แห้งไปในหน้าแล้ง เกิดตามที่ลุ่มชื้นแฉะในป่าดงดิบ และป่าเบญจพรรณทั่วไป

สรรพคุณ

- เปราะหอมแดง

ใบ รสเผ็ดขม แก้เลือดขึ้นข้าง

ดอก รสหอมร้อน แก้ตาอักเสบ ตาแฉะ

ต้น รสเผ็ดขมแก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ

หัว รสเผ็ดขม ขับเลือดและหนองให้ตก แก้ไอ แก้ลมพิษ แก้ผื่นคัน แก้บาดแผล แก้เสมหะ เจริญไฟธาตุ แก้ลมท้อง

- เปราะหอมขาว

ดอก รสหอมร้อน แก้เด็กนอนสะดุ้งผวา ร้องไห้ตาเหลือก ตาขึ้นเหลืองดูสูง

ต้น รสเผ็ดขม ขับเลือดเน่าของสตรี

หัว รสเผ็ดขม แก้โลหิตซึ่งเจือด้วยลมพิษ สุมศีรษะเด็ก แก้หวัดคัดจมูก รับประทานขับลมในลำไส้ แก้เสมหะ เจริญไฟธาตุ แก้ลมท้อง

พริกไทย

ชื่อสามัญ: พริกน้อย (ภาคเหนือ), โส่วเจีย (จีน) Pepper, black Pepper, White Pepper

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Piper nigrum* Linn.

วงศ์: Piperaceae

พริกไทยเป็นไม้เถาเนื้อแข็ง มีอายุหลายปี ลำต้นมีข้อปล้อง ข้อโป่งนูน มีรากฝอยสำหรับเกาะยึด ข้อปล้องห่างๆ โป่งนูน ทั้งใบปรก ใบเป็นใบเดี่ยว ออกเรียงสลับตามข้อ ใบรูปไข่ โคนใบมน ปลายใบแหลม ฐานใบมนหรือเบี้ยวไม่เท่ากัน แผ่นใบเรียบหนา เป็นมัน ขอบใบเรียบ ดอกออกเป็นช่อสาย ออกตามซอกใบ ก้านช่อดอกยาวราวก้านใบ ดอกย่อยสมบูรณ์เพศ สีขาวแกมเขียว ไม่มีกลีบดอกและ

กลีบเลี้ยง เกสรสีขาวแกมเขียว ผลเป็นผลสด รูปทรงกลม ขนาด 0.5 เซนติเมตร เรียงอัดแน่นบนแกน ผลอ่อนสีเขียว เมื่อสุกสีแดง รสเผ็ดร้อน

สรรพคุณ

ใบ รสเผ็ดร้อน แก้ลม จุกเสียด แน่น ปวดมวนในท้อง

เมล็ด รสเผ็ดร้อน แก้ลมอัมพฤกษ์ แก้ลมล้นในท้อง บำรุงธาตุ แก้ท้องอืดเฟ้อ แก้เสมหะเพื่อง
แก้มูกติด

ดอก รสเผ็ดร้อน แก้ตาแดง เนื่องจากความดันโลหิตสูง

ราก รสร้อน แก้ปวดท้อง แก้ลมวิงเวียน ขับลมในลำไส้ ช่วยย่อยอาหาร

เถา รสร้อน แก้อุจระเสมหะ แก้อติสาร (ท้องร่วงอย่างรุนแรง แก้เสมหะในทรวง)

พญามือเหล็ก

ชื่อสามัญ: พญามูลเหล็ก, ย่ามือเหล็ก (จ. กระบี่), กะพังอาด, เสี้ยวตุก (ภาคเหนือ),
Saintignatus Bean

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Strychnos lucide* R.Br.

วงศ์: Strychnaceae

พญามือเหล็กเป็นไม้เถาขึ้นต้นขนาดกลาง ใบเดี่ยวรูปไข่ปลายแหลม ขอบและผิวเรียบมัน คล้ายใบแสงใจ แต่ใบเรียวและบางกว่าใบแสงใจ มีเส้นใบหลักสามเส้น ดอกช่อ ผลกลมขนาดผลส้ม เมล็ดคล้ายเมล็ดแสงใจ เปลือกต้น สีเขียวหม่น เกิดตามป่าดงดิบเขา ป่าเบญจพรรณ ขยายพันธุ์ด้วย
เมล็ด

สรรพคุณ

ใบ รสขมเมา แก้ฟกบวม

เนื้อไม้ รสขมเมา กัดเสมหะในลำคอ ตัดไข้จับ ดับพิษไข้ แก้กระษัยเลือด แก้ไข้จับสั่น ฝนทา
ศีรษะเด็ก แก้คัน แก้รังแค แก้ไข้ที่มีพิษร้อนให้ละเมอเพื่อพัก

ราก รสขมเมา แก้ไข้เรื้อรัง

แก่น รสขมเมา แก้พิษดีและโลหิต แก้ไข้จับ แก้ไข้ร้อน

เมล็ด แก้อหิวาตกโรค เป็นยาบำรุง แก้อัมพาต กระตุ้นประสาทไขสันหลัง เป็นยาเบื่อหนู, สุนัข
กระตุ้นความรู้สึกทางเพศ

เปลือก แก้อหิวาตกโรค เป็นยาบำรุง แก้อัมพาต กระตุ้นไขสันหลัง

มะขามป้อม

ชื่อสามัญ: กันโตด (เขมร), กำทวด (จ. ราชบุรี), มั่งลู, สันยาซ่า (กะเหรี่ยง และ จ. แม่ฮ่องสอน)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Phyllanthus emblica* Linn.

วงศ์: Euphorbiaceae

มะขามป้อมเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง สูง 5-12 เมตร เปลือกต้นสีเขียวอมเทา ลอกออกมาเป็นแผ่นได้ เนื้อไม้สีแดงอมน้ำตาล ใบเดี่ยวขนาดเล็กคล้ายใบย่อยของมะขาม ก้านสั้น ออกเรียงชิดกัน กิ่งก้านเรียวยาว ดอกเล็กสีขาวนวล ออกตามง่ามใบ กลิ่นหอมเหมือนผิวมะนาว ผลกลมฉ่ำน้ำ สีเหลืองอมเขียวเล็กน้อย เกิดตามป่าโปร่ง ป่าเบญจพรรณทั่วไป ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด

สรรพคุณ

ใบ รสฝาดขม ต้มอาบลดไข้

ดอก รสหอมเย็น เข้ายาเย็น ระบายท้อง

ลูกอ่อน รสเปรี้ยวหวานฝาดขม บำรุงเนื้อหนังให้สมบูรณ์ กัดเสมหะในคอ แก้พยาธิ

ลูกแก่ รสเปรี้ยวฝาดขมเผ็ด แก้ไข้เจือลม แก้ไอ แก้เสมหะ ทำให้ชุ่มคอ ลดไข้ ขับปัสสาวะ ระบายท้อง บำรุงหัวใจ ฟอกโลหิต แก้ลม แก้โรคลักปิดลักเปิด มีวิตามินซีมากกว่าน้ำส้มคั้นในปริมาณเท่ากันถึง 20 เท่า

เนื้อลูกแห้ง รสเปรี้ยวฝาดขม เป็นยาฝาดสมาน แก่ริดสีดวงทวาร แก้บิด ท้องเสีย ใช้ควบกับธาตุเหล็ก แก้โรคดีซ่าน และช่วยย่อยอาหาร หมักได้แอลกอฮอล์ รับประทานแก้อาหารไม่ย่อย แก้ไอ แก้ดีซ่าน หยอดตาแก้อักเสบ

ยางจากผล รสเปรี้ยวฝาดขม รับประทานช่วยย่อยอาหาร ขับปัสสาวะ

เปลือกต้น รสฝาดขม สมานแผล

ราก แก้พิษไข้ พิษโลหิต ทำให้เย็นยี้ด เป็นยาเย็นฟอกโลหิต

มะเดื่อชุมพร

ชื่อสามัญ: มะเดื่อชุมพร, เดื่อเกลี้ยง (ภาคเหนือ), เดื่อน้ำ (ภาคใต้), ภูแซ (กะเหรี่ยง และ จ. แม่ฮ่องสอน), มะเดื่อดง

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Ficus racemosa* L.

วงศ์: Moraceae

เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่ ลำต้นเกลี้ยง เนื้ออ่อน สีน้ำตาลตามกิ่งอ่อนมีขนสีขาว มียางสีขาว ใบเดี่ยวรูปหอกโคนมนปลายแหลม โคนใบมน ขอบใบเรียบและเป็นคลื่นเล็กน้อย หลังใบและ

ท้องใบเรียบ มีหูใบ รูปรีปลายแหลม ดอกเป็นช่อ ออกตามกิ่งและลำต้น ดอกย่อยมีขนาดเล็ก เจริญอยู่ใน
ในฐานดอกเดียวกัน ดอกแยกเพศ แต่อยู่ช่อเดียวกัน ผลกลมขนาดเท่าหัวแม่มือหรือโตกว่า ภายในมี
เมล็ดหิว ออกเป็นกระจุกตามกิ่งและลำต้น สีเขียว สุกสีเหลือง เนื้ออ่อนฝาด เมล็ดเล็กจำนวนมาก ต้น
ที่เกิดในป่าเรียกมะเดื่อตง ลักษณะเหมือนกัน มะเดื่อตงมีลูกโตเกือบเท่าผลส้ม

สรรพคุณ

เปลือกต้น รสฝาด แก้ท้องร่วง ชะล้างบาดแผล สมานแผล แก้ประดงผื่นคัน แก้ไข้ท้องเสีย ไข้
รากสาดน้อย-ใหญ่ แก้อาตุพิษ

ราก รสฝาดเย็น แก้ไข้ กระทุ้งพิษไข้ กล่อมเสมหะและโลหิต แก้ไข้หัวไข้กาฬ แก้พิษร้อน แก้
ท้องร่วง

ลูก รสฝาดเย็น แก้ท้องร่วง สมานแผล

มะตูม

ชื่อสามัญ: มะตูมบ้าน, กะทันตาเถร, มะปิ่น (ภาคเหนือ), ตูม (ภาคใต้), บักตูม (ภาคอีสาน),
พะเนียงค์ (เขมร), มะปี่ซ่า (กะเหรี่ยง และ จ. แม่ฮ่องสอน) Bengal Quinee

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Aegle marmelos* Corr.

วงศ์: Rutaceae

มะตูมเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง เปลือกลำต้นสีเทา แตกเป็นร่องตามยาว ตามลำต้นและกิ่ง
ก้านมีหนามเล็กแหลมยาว ใบประกอบสามใบ ใบย่อยรูปไข่โตปลายแหลม ขอบหยักเล็กน้อย ดอกช่อ
ออกตามง่ามใบและปลายกิ่ง กลีบด้านนอกสีเขียวอ่อน ด้านในขาวนวล มีน้ำเมือก กลิ่นหอม มีอยู่ 3
ชนิด

- **มะตูมไข่** ผลกลม คล้ายลูกมะขวิด เปลือกบาง
- **มะตูมบ้าน** ผลกลมยาว เปลือกหนา เมื่อแก่จะแข็งเป็นกะลา
- **มะตูมนิม** ผลกลมยาว เปลือกนิ่ม เคยพบที่ราชบุรี และทางเหนือ นิยมใช้มะตูมบ้านปรุงยา

สรรพคุณ

ใบสด รสฝาดปร่าซ่าขึ้นมัน คั้นเอาน้ำรับประทาน แก้หวัด แก้หลอดลมอักเสบ แก้บวม แก้เยื่อ
ตาอักเสบ

ผลอ่อน รสฝาดร้อนปร่าซ่าขึ้น หั่นฝูตากแห้ง บดเป็นผง หรือต้มน้ำรับประทาน แก้อาตุพิษ แก้
ท้องเสียแก้บิด แก้โรคกระเพาะอาหาร เจริญอาหาร ขับผายลม บำรุงกำลัง

ผลแก้ รสฝาดหวาน ทบให้แตก ต้มใส่น้ำตาลทรายแดง เรียกว่า **น้ำอัฐบาล** ต้มแก้เสมหะและลม บำรุงไฟธาตุ ช่วยย่อยอาหาร

ผลสุก รสหวานเย็น ต้มดื่มหรือเอาเนื้อรับประทาน แก้ลมเสียดแทงในท้อง แก้มูกเลือด บำรุงธาตุไฟ ช่วยย่อยอาหาร

เปลือกรากและลำต้น รสฝาดปร่าซ่าขึ้น แก้ไข้จับสั่น ขับลมในลำไส้

ราก รสฝาดปร่าซ่าขึ้นเล็กน้อย แก้พิษฝี แก้พิษไข้ แก้สติเฟลอ รักษาฝีน้ำดี ขับลมให้เรอ

ย่านาง

ชื่อสามัญ: ย่านางขาว, เก่าย่านาง, จอยนาง (จ. เชียงใหม่)

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Tiliacora triandra* Diels.

วงศ์: Menispermaceae

ย่านางเป็นไม้เถาเลื้อยพาดพันต้นไม้อื่นยาวได้ 10-15 เมตร มีหัวใต้ดิน ใบเดี่ยวรูปหอกกว้าง ปลายแหลม สีเขียว ขอบเรียบ ดอกเล็กๆ สีขาวอมเขียวเป็นช่อ ผลกลมรีเล็กน้อยโตเท่าปลายนิ้วก้อย สีเขียว เป็นพวง แก่สีส้มเป็นยาที่น่าใช้มาก เพราะไม่พบความเป็นพิษ หรืออาการข้างเคียงจากการใช้ยา เกิดตามป่าเต็งรัง ป่าละเมาะทั่วไป ขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด และแยกหน่อ

สรรพคุณ

ใบ รสจืดขม รับประทาน ถอนพิษ แก้ไข้ แก้ไข้รากสาดไข้พิษ ไข้เซื่องซึม ไข้หัว ลื่นกระด้างคางแข็ง กวาดคอ แก้ไข้ฝีดาษ ไข้ดำแดง

เถา รสจืดขม รับประทาน ถอนพิษผดผื่นคัน แก้ไข้ตัวร้อน แก้ไข้พิษไข้กลับไข้ซ้ำ

ราก รสจืดขม รับประทาน แก้พิษเมาเบื่อ กระทุ้งพิษไข้ แก้ไข้ แก้เมาสุรา ถอนพิษผดผื่นคัน แก้ไม่ผูก ไม่ถ่าย ปรงยา แก้ไข้รากสาด ไข้กลับ ไข้หัว ไข้พิษ ไข้สันนิบาต ไข้ป่าเรื้อรัง ไข้ทับระดู บำรุงหัวใจ บำรุงธาตุ แก้พิษภายในให้ตกสิ้น แก้โรคหัวใจววม แก้กำเดา แก้ลม

สมอไทย

ชื่อสามัญ: มะนยะ (ภาคเหนือ), ม่าแน (กะเหรี่ยง และ จ. เชียงใหม่) Chebulic Myrobalans, Myrobalan Wood

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Terminalia chebula* Retz.

วงศ์: Combretaceae

สมอไทยเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่ เปลือกลำต้นสีเทาเป็นน้ำตาลมีรอยแตกเป็นร่องลึก ใบเดี่ยวทรงกลมรีเล็กน้อย ปลายแหลมเล็กๆ ใบมีขนสั้นๆ สีเขียวเข้ม เส้นใบขนาน หลังใบและขอบใบ

เรียบ ดอกเล็กๆ เป็นช่อโต ออกตามซอกใบและที่ปลายยอด ดอกย่อยมีขนาดเล็กเป็นจำนวนมาก สีครีมมีกลิ่นหอม ผลทรงกลมรีมีเหลี่ยมมนๆ 6 เหลี่ยม สีเขียวอมเหลืองแซมแดงเล็กน้อย เมล็ดรูปกระสวย เมล็ดเดี่ยว เกิดตามปาดงดิบเขา ป่าโปร่ง ป่าเบญจพรรณทั่วไป

สรรพคุณ

ดอก รสฝาด ต้มดื่ม แก้บิด

ลูกแก่ รสฝาดเปรี้ยวขม แก้ไข้เพื่อเสมหะ แก้โลหิตในอุทร แก่น้ำดี แก้ลมป่วง แก้พิษร้อนภายใน แก้ลมจุกเสียด ถ่ายพิษไข้ คุมธาตุ แก้ไอเจ็บคอ ขับน้ำเหลืองเสีย แก้เสมหะเป็นพิษ แก้ดีพิการ แก้อาเจียน บำรุงร่างกาย แก่นอนสะดุ้งผวา ดองกับน้ำมูตรโค ต้มแก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย ตามข้อ แก้อ่อนเพลีย บดเป็นผงโรยแผลเรื้อรัง

เนื้อลูกสมอ รสฝาดเปรี้ยว แก้บิด แก้ท้องผูก แก้ท้องขึ้นอืดเฟ้อ แก้โรคเกี่ยวกับน้ำดี แก้โรคท้องมาน แก้ตับม้ามโต แก้อาเจียน แก้สะอึก แก้หืดไอ แก้ท้องร่วงเรื้อรัง

ลูกอ่อน รสเปรี้ยว ถ่ายอุจจาระ แก้โลหิตในท้อง แก่น้ำดี แก้เสมหะ

เปลือกต้น รสฝาดเมา ต้มดื่ม บำรุงหัวใจ ขับน้ำเหลืองเสีย ขับปัสสาวะ

ทั้งต้น เป็นยาขับเสมหะ แก้ท้องผูก แก้อาการเสียวคอและเป็นยาฝาดสมาน

สมอเทศ

ชื่อสามัญ: สมอชิต

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Terminalia sp.*

วงศ์: Combretaceae

เป็นไม้ยืนต้นจำพวกเดียวกับสมอไทย ผลกลมเล็กยาวด้านหัวมีจุก มีเหลี่ยมมากกว่าสมอไทย ส่งมาจากอินเดีย

สรรพคุณ

ลูก รสเปรี้ยวฝาดร้อนอ่อนๆ ระบายอ่อนๆ ระบายเสมหะ ระบายลม รู้ถ่ายรู้ปิดเอง แก้เสมหะ ทำให้ลมเดินสะดวก

สมอพิเภก

ชื่อสามัญ: สมอแทน (ภาคกลาง), แทน, แทนต้น, แทนขาว (ภาคเหนือ), ลัน (จ. เชียงราย), ชีปะตู (กะเหรี่ยง และ จ. แม่ฮ่องสอน) Beleric Myrobalans

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Terminalia belerica* Roxb.

วงศ์: Combretaceae

เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ สูง 20-35 เมตร เปลือกสีน้ำตาลอมเทาดำผิวแตกเป็นร่องเล็กๆ กิ่งอ่อนมีขน ใบเดี่ยวกลมโต ปลายมน โคนสอบ ยาว 5-8 นิ้ว หน้าใบสีเขียวมีขนสีน้ำตาลอ่อน ท้องใบสีเทาจางๆ มีขน เมื่อแก่ไม่มีขน ดอกเล็กออกเป็นช่อเดี่ยวๆ ยาว 4-6 นิ้ว ดอกตามซอกใบ ดอกย่อยสีน้ำตาล มีขนาดเล็ก เป็นดอกสมบูรณ์เพศ ช้างในมีขนนุ่มแน่น มีกลิ่นหอม กลีบดอกมี 5 กลีบ กลีบดอกเชื่อมติดกันเป็นรูปถ้วย ผลกลม มี 5 เหลี่ยม ผิวมีขนสั้นๆ สีน้ำตาล เกิดตามป่าเบญจพรรณทั่วไป

สรรพคุณ

ใบ รสฝาด แก้บาดแผล

ดอก รสเย็นฝาด แก้โรคตา

เมล็ด รสฝาด แก้บิด

เปลือกต้น รสเย็นฝาด ขับปัสสาวะ

แก่น รสฝาด แก้ริดสีดวงทวาร

ราก รสเย็นฝาด แก้โลหิตร้อน

ลูกอ่อน รสเปรี้ยว แก้ไข้เพื่อเสมหะ ไข้เจ็ลงม ลมและเสมหะ

ลูกแก่ รสเปรี้ยวฝาด (ฝาดสุขุม) แก้เสมหะจุกคอก ทำให้ชุ่มคอ แก้โรคตา แก้ธาตุกำเริบ บำรุงธาตุ แก้ไข้ แก้ริดสีดวง

หญ้าแห้วหมู

ชื่อสามัญ: มุสดาคนทรา (สันสกฤต), หญ้ามะนิ่วหมู (ภาคเหนือ), หัวแห้วหมู (ภาคใต้), หญ้าขนหมู (จ. แม่ฮ่องสอน), Nut grass, Red Nut Sedge, Purple Nut Sedge

ชื่อวิทยาศาสตร์: *Cyperus rotundus* Linn.

วงศ์: Cyperaceae

เป็นพืชจำพวกหญ้าลงหัว มีอายุหลายปี มีลำต้นใต้ดินลักษณะเป็นหัวกลมรีขณะยังอ่อนมีสีขาว พอแก่เป็นสีดำ สามารถแตกแขนงเป็นต้นใหม่ได้ ใบเล็กแคบเรียวยาว เป็นร่องและสันตามยาว ปลายแหลมเหมือนหญ้าแห้วหมูเล็ก แต่ใบยาวกว่าสีเขียวเข้ม ใบประกอบคล้ายใบ แต่ไม่ยาวมากนัก ก้านตั้งตรงรูปสามเหลี่ยม เหลี่ยมมน ดอกเล็กเป็นช่อพวง สีน้ำตาลแดง ออกที่ปลายยอด เนื้อเหนียว ถ้านำมาพันหมุนเป็นสปริงได้ สูง 20-40 เซนติเมตร หัวรูปกระสวยสีน้ำตาลดำ คล้ายแห้วไทย ขนาดเท่าเมล็ดพุทรา เกิดตามป่าที่รกร้างว่างเปล่าทั่วไป เกิดง่ายขยายเร็ว

สรรพคุณ

หัว รสเผ็ดร้อนหอมปร่า มีกลิ่นหอม ใช้เข้ายา เป็นยาฝาดสมาน บำรุงหัวใจ ขับเหงื่อ ขับปัสสาวะ ขับลมในลำไส้ แก้ปวดท้องอืดเฟ้อ ช่วยย่อย บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ บำรุงทารกในครรภ์ เป็นยา

อายุวัฒนะ แก้ไข้ ลดความดันโลหิต ลดการอักเสบ แก้บิด แก้ท้องเสีย แก้อาเจียน แก้ท้องมาน แก้โรค
ตับอักเสบ และยับยั้งการเติบโตของเชื้อมาเลเรียชนิด ฟัลซิฟั่ม ได้ ในปริมาณมากจะขับพยาธิตัวกลมได้